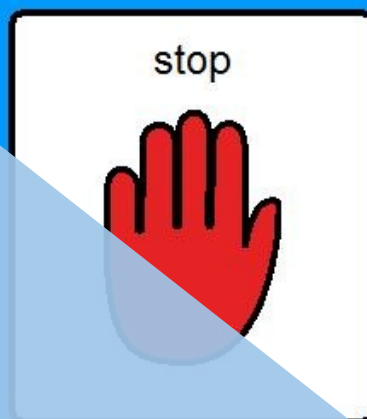
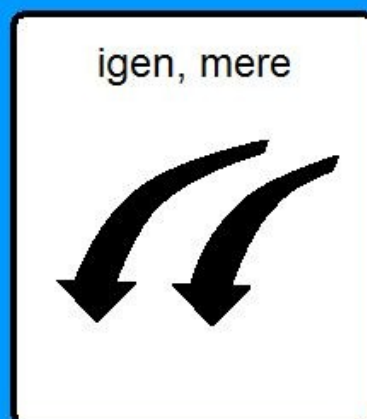
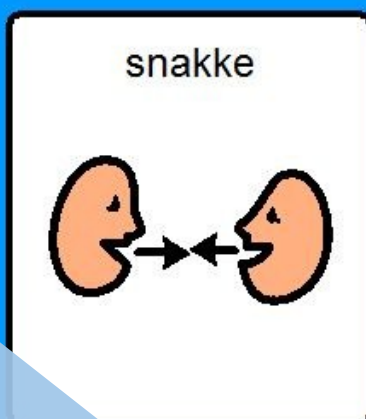

Succesfuld billedstøttet kommunikation

Institut for Syn og Hørelse
Rådgivning for personer med nedsat syn, hørelse
og anden kommunikationsfunktion
Region Nordjylland

Succesfuld Billedstøttet Kommunikation

Udarbejdet af Inger Lundsten, Karin Rask, Kirsten Baggesen og Edda Medici

© 2012 Institut for Syn og Hørelse, Region Nordjylland
Sofiendalsvej 91,
9200 Aalborg SV
+45 96 34 24 34

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i med udgivers skriftlige samtykke ifølge dansk lov om ophavsret.

1. udgave, 2012
Tryk: etryk.dk

The Picture Communication Symbols ©1981–2011 by Mayer-Johnson LLC.
All Rights Reserved Worldwide.
Used with permission.
Boardmaker® is a trademark of Mayer-Johnson LLC.

DynaVox Mayer-Johnson
2100 Wharton Street
Suite 400
Pittsburgh, PA 15203

Phone: **1 (800) 588-4548**
Fax: **1 (866) 585-6260**

Email: mayer-johnson.usa@dynavoxtech.com
Web site: www.mayer-johnson.com

FORORD	5
Læsevejledning	6
Hvem er hæftet skrevet til?	6
Persongruppen	7
1 SYN, KOMMUNIKATION OG FUNKTIONSNEDSÆTTELSE	8
1. a Personens forudsætninger	8
Motoriske problemer	8
Sansemæssige problemer	8
Kognitive problemer	8
Problemer med tilstrækkelig energi	8
Vågenhed/arousal:.....	9
Medicin	9
1. b Om synet i almindelighed	9
Hvordan dannes billeder	9
Forudsætninger for at se	10
Synsudvikling	10
Måling af synsstyrke.....	10
Briller.....	11
Alternativt testmateriale.....	11
Synsnedsættelse i øjet og primære synsbaner.....	11
1. c Forståelse af det sete.	12
Hjernesynsnedsættelse (CVI)	12
Varierende synsevne	12
Sanseintegration	12
Brudte konturer (closure).....	13
Dele af helheden (pars pro toto).....	13
Genkendelighed.....	13
Abstraktionsniveau.....	13
1. d Særlige udfordringer ved alvorlig synsnedsættelse	14
1. e Om kommunikation i almindelighed	14
En relationistisk kommunikationsforståelse	15
Kommunikation og fælles opmærksomhed	15
Kommunikationssituationen og turtagning.....	15
Grundkommunikation	15
Alternativ og supplerende kommunikation (ASK)	16
Kommunikativ kompetence	16
”Samtalens anatomi” eller opbygning	17
Totalkommunikation	18
1. f Kommunikationsudredning	19
Udredningsmetoder.....	19
2 UDFORDRINGER TIL OG STØTTE FRA OMGIVELSERNE	21
2.a Samtalepartnerne	21
Kommunikationspartnerens ansvar	21
Stimulerende miljø	21

"Smartpartner"	21
Rollemodel	22
Brug personens kommunikationsform	22
Vær model for start af kommunikation	22
Armbånd og vinken for at få kontakt	22
"Snakken med sig selv" (tænke højt)	23
Respons til personen	23
Prøvende fortolkning	23
At vælge	23
At arbejde med tegn for ja og nej	23
2.b De fysiske rammer	24
Personens "arbejdsstilling" i forbindelse med kommunikation	24
Kørestolsbord	26
Lysforhold	26
Lydforhold	26
Placering i rummet og rummets øvrige indretning	27
Placering af hjælpemidler/billedmaterialer	27
Placering af hjælper/samtalepartner	27
3 BILLEDSTØTTET KOMMUNIKATION	28
3.a Konkreter – billeder – symboler	28
Konkreter	28
Fotos	29
Tegninger	29
Symboler	29
Grundlæggende overvejelser	30
3.b Forenkling og struktur	33
Koordination af synsindtryk	33
Farver tiltrækker ofte mere end andet	33
Bevægelse/ro kan tiltrække og støtte synet	33
Latenstid	34
Svingende synsevne	34
Kendte/ukendte synsindtryk	34
Koordination af syn og bevægelse	34
Koordination af syn og øvrige sanser	35
3.c Hjælpemidler til billedstøttet kommunikation	36
Billed- og symbolsæt til kommunikation	36
Specielt visuelt / taktilt materiale	37
Programmer til udarbejdelse af billedstøttet materiale	38
Lav- og højteknologiske hjælpemidler	40
Tilgrænsende hjælpemidler og redskaber	43
3.d Eksempler på praktisk brug	44
Valg af "ordforråd"	44
Opbygning af kommunikationstavler	45
Materialer til "lavteknologiske løsninger"	49
Tavletyper	50
Betjening	52
Opbygning af tavler	53
Metoder med skabeloner	54
Andre systemer	57
Tilføjelser til teknologiske løsninger	57
3.e At komme i gang med billedkommunikationen	58

Samtalepartnerens forberedelser	58
At komme i gang for personen	60
3f. Vejen til succesfuld billedstøttet kommunikation.....	62
4 YDERLIGERE INFORMATION	63
4.a Ordliste	63
4.b Litteratur	64
4.c Artikler, uddelingskopier, DVD'er m.m.	65
4d. Hjemmesider	66
BILAG	67
1 FN's Handicapkonvention	67

FORORD

Vi er fire fagpersoner med forskellig faglig baggrund og arbejdsområde. Vi kender hinanden fra vores tidligere fælles arbejdsplads – Institut for Syn og Teknologi, Region Nordjylland i Aalborg (nu fusioneret til: **Institut for Syn og Hørelse, Rådgivning af personer med nedsat syn, hørelse og anden kommunikationsfunktion**, Region Nordjylland).

Gennem årene har vi haft stor glæde af gensidig faglig sparring.

Den tværfaglige tilgang har været særlig vigtig, når det handlede om at hjælpe personer med sammensatte vanskeligheder, hvor behovet for billedstøttet kommunikation var kombineret med nedsat synsevne, nedsat kognitiv funktion og evt. nedsat mobilitet.

Kommunikation starter ikke med billedstøttet kommunikation. Der er mange trin, inden man når dertil. Mange har skrevet om tidlig kommunikation og mere generelt om alternativ og supplerende kommunikation og holdninger til handicap. Ikke mange har skrevet om de synsmæssige krav til materialer brugt til kommunikation eller de synsmæssige forudsætninger for kommunikation. Vi har selv savnet et dansk materiale, som havde en praktisk tilgang til udformning og brug af materiale til billedstøttet kommunikation.

I dette hæfte har vi samlet baggrundsviden om syn og kommunikation, som vi mener er vigtigt at kende til for at få en forståelse for en persons alternative kommunikationsmuligheder. Videre indeholder hæftet information om billedsystemer, hjælpemidler og programmer til fremstilling af materialer. Endelig er medtaget ideer til praktisk udformning og brug af billedmateriale, samt overvejelser inden man går i gang.

Vores viden og erfaring har vi samlet gennem daglig praksis, netværksarbejde, samt gennem deltagelse i konferencer og kurser både i Danmark og i udlandet.

Med dette faghæfte vil vi gerne give nogle af vore erfaringer videre, ligesom vi håber, det kan inspirere andre til tværfagligt samarbejde.

Danmark tilsluttede sig FN's handicapkonvention 23. august 2009.

FN's handicap konvention om mennesker med funktionsnedsættelsers menneskerettigheder, frihedsrettigheder og grundrettigheder.

Mennesker med handicap beskrives som personer, der har en langvarig fysisk, mental, intellektuel eller sensorisk funktionsnedsættelse, som i samspil med forskellige barrierer kan forhindre deres fulde og effektive deltagelse i samfundslivet på lige fod med andre.

Konventionen skal via sine klart definerede rettigheder bidrage til, at mennesker med funktionsnedsættelse opnår lige muligheder og samme rettigheder, som andre mennesker har.
Se yderligere om konventionen og kommunikation bilag 1

Vi håber, at indholdet i hæftet her giver konkret hjælp til at planlægge og fremstille en succesfuld billedstøttet kommunikation.

Læsevejledning

Dette hæfte kan læses som en bog fra start til slut - især hvis arbejdet med personer med kommunikationsproblemer og synsproblemer er nyt for én.

For de mere erfarne kan hæftet også bruges som en opslagsbog, hvori man kan søge efter specifikke emner i indholdsfortegnelsen.

Ved alternativ og supplerende kommunikation med støtte fra et billedmateriale er der flere områder, man bør beskæftige sig med. For at lette brugen af hæftet har vi valgt nedenstående opdeling samt en farvemarkering nederst på siderne:

1. sider med grøn markering
■ ■ ■ ■	Generelt om syn og kommunikation og de udfordringer funktionsnedsættelser kan give for personen
2. sider med orange markering
■ ■ ■ ■	Udfordringer til og støtte fra omgivelserne
3. sider med blå markering
■ ■ ■ ■	Hjælpemidler/ redskaber til billedstøttet kommunikation samt brugen heraf til kommunikation
4. sider med rød markering
■ ■ ■ ■	Baggrundslitteratur samt yderligere information: • litteratur/artikler/DVD/hjemmesider• forklaring af de med * markerede ord

Kilder:

Kildehenvisninger vil stå i en () med navn på kilden og evt. et årstal.

Begreber:

Kommunikation sker mellem mennesker - ofte mellem to personer.

Dette hæfte beskriver, hvordan man på forskellig vis kan støtte denne kommunikation, når den ikke forløber som forventet. For at tydeliggøre hvem vi taler om, har vi valgt følgende to begreber:

Personen, som den person, hvortil særlig støtte drages ind for at udvikle og støtte en mulighed for kommunikation.

Samtalepartneren, som den person, der ved sin indleven og brug af den særlige støtte kan være med til at sikre en mulighed for kommunikation.

Hvem er hæftet skrevet til?

Dette hæfte er skrevet til personale og pårørende, som har brug for at fremstille og bruge billedunderstøttende kommunikationsmateriale til personer med betydelige kommunikationsproblemer.

Personale kan være medarbejdere ved bo- og dagtilbud for børn, unge, voksne og ældre samt medarbejdere på specialskoler for børn og voksne.

Pårørende opfatter vi som forældre, søskende, anden familie, venner og bekendte, som omgås personen med nedsat kommunikationsmulighed.

De vil alle have brug for at støtte op om og fastholde en kontakt via kommunikation. Viden om teknikker, individuelt tilpassede materialer og muligheder for at kommunikere med personen er vigtigt. Derved kan det sikres, at kommunikationen ikke bryder sammen, fordi materialet eller teknikkerne ikke er velegnede.

Vi opfatter også personer med betydelige kommunikationsproblemer som målgruppe. De nævnte materialer og metoder skulle gerne støtte og medføre, at personen kan opnå en tro på sig selv og få indflydelse på sit eget liv.

Persongruppen

De personer, som er afhængige af, at deres omgivelser har viden om alternativ og supplerende kommunikation med grafisk støtte er:

- Personer, hvis muligheder for at udvikle en kommunikationsform og/eller et ekspressivt* sprog kan støttes af særlige redskaber og hjælpemidler
- Personer, hvis tale/sprog kan støttes af særlige redskaber og/eller hvor særlige hjælpemidler kan benyttes som erstatning for talen.

Hovedparten af de personer, der har brug for billedstøtte til kommunikation, har problemer med synet på forskellig måde. Ifølge øjenlæge Mette Warburg (2001) har over 20% af de voksne personer med udviklingshæmning en synsnedsættelse, som ikke kan afhjælpes med briller. En pilotundersøgelse har påvist en sammenhæng mellem graden af funktionsnedsættelse /kompleksiteten i funktionsnedsættelsen og sammenfald med synshandicap (Mogensen, 2012).

Hørenedsættelse giver også kommunikationsproblemer, men denne problematik er ikke behandlet i dette hæfte.

Evnen til at se og høre tages ofte for givet, når man kommunikerer. Hos personer med udviklingshæmning og multiple funktionsnedsættelser er andre funktionsnedsættelser ofte mere synlige og opfattes måske derfor som hovedårsag til personens kommunikationsproblemer.

Funktionsnedsættelser kan have baggrund i såvel medfødte som erhvervede hjerneskader. *Medfødt hjerneskade*, f.eks. Cerebral Parese, kan medføre begrænset forståelig tale og store motoriske problemer. Her kan kommunikation med øjenudpegning eller støttet udpegning blive kompliceret af synsproblemer, som kan relatere sig til CP.

Ved *erhvervede hjerneskader*, kan der opstå synsproblemer f.eks. synsfeltsudfald, som let overses i forhold til kognitive problemer og lammelser.

Personer med *Downs syndrom* og andre med udviklingshæmning kan have glæde af tale, som er underbygget med visuelle indtryk til at støtte forståelsen.

Personer med *demens*, som har mistet ekspressive sproglige færdigheder, vil også kunne have glæde af billedstøttet kommunikation.

For personer med *autisme* vil det visuelle ofte være nødvendigt, da opfattelsen af talesprog kan være nedsat eller mangle helt.

Man kan introducere en person for billedmateriale til kommunikation uanset dennes alder, og uafhængigt af, hvornår behovet for støttet kommunikation er opstået. Billedmaterialet skal selvfølgelig være tilpasset det forståelses- og abstraktionsniveau personen har.

Undersøgelser i Danmark og Holland viser, at:

43 % af voksne personer med udviklingshæmning har synsproblemer.
33 % af personer med udviklingshæmning har høreprøblemer.

Personer med udviklingshæmning får – ligesom resten af befolkningen - aldersrelaterende syns- og høreprøblemer begyndende ved 45 års alderen.

Personer med Downs syndrom har hele livet igennem en større risiko for syns- og hørenedsættelse. De aldersrelaterede ændringer starter for deres vedkommende allerede fra ca. 30 års alderen.

Klide: Warburg 2001 og Evenhuis m.f. 2006

1 SYN, KOMMUNIKATION OG FUNKTIONSNEDSÆTTELSE

1. a Personens forudsætninger

Alternativ billedstøttet kommunikation er et alternativ til almindelig kommunikation. Der vil altid være en funktionsnedsættelse hos personen, som er grunden til, at den billedstøttede kommunikation er nødvendig. Herudover kan personen have andre problemer, som kan påvirke kommunikationen. Disse kan være:

Motoriske problemer

Personer med motoriske handicaps kan have svært ved at styre bevægelser både af krop, arme, hoved og øjne, og kan derfor have problemer med at vise, hvad de vil. Det er ofte personer, der har problemer med deres muskeltonus* (f.eks. personer med Cerebral Parese og Parkinson).

Sanssemæssige problemer

I dette hæfte har vi valgt at fokusere på synet i sammenhæng med billedmateriale og måden at præsentere det på. Men personen kan også have problemer med hørelsen, taktilsansen og med sanseintegrationen. Dette kan også påvirke kommunikationssituationen.

Kognitive problemer

Personer med medfødte hjerneskader kan have nedsat funktionsevne af generel karakter eller på afgrænsede områder. Det betyder at de sanssemæssige områder påvirkes forskelligt. Personen kan måske have en meget stor forståelse for de auditive stimuli, men forstår pga. hjerneskaden ikke de visuelle indtryk – eller omvendt. Er skaden sket på et afgrænset område, kan funktionsnedsættelsen "drille" uden at blive erkendt. Lignende gør sig gældende ved erhvervede hjerneskader.

Hukommelsesproblemer:

Der kan være problemer med hukommelsen generelt eller på mere specifikke områder. Man taler om korttidshukommelsen (arbejdshukommelsen), der bruges til at bearbejde det, der sker i her-og-nu situationen. Ved gentagelse lagres det lærte som mønstre i hjernen. Det gemmes i langtidshukommelsen, hvorfra det hentes, når man igen skal bruge det. Nogle personer har brug for at have de samme ting gentaget/øvet rigtig mange gange, før det lagres i langtidshukommelsen.

Anderledes kontaktform:

Nogle personer har tilsyneladende et meget specielt mønster for kontakt. De ser bedst med det yderste af deres synsfelt. Det betyder, at de vender siden lidt til det, de ser på. Det kan tolkes, som om de ikke er interesseret i det, man viser dem, eller at de undgår kontakt. Det er vigtigt ikke at forveksle denne adfærd med en kontaktforstyrrelse.

Problemer med tilstrækkelig energi

Har man funktionsnedsættelse på mere end et område, vil de forskellige funktionsnedsættelser påvirke hinanden. Man kan sige, at $1 + 1$ bliver til mere end 2. Sammensatte funktionsnedsættelser forstærker og forværrer hinanden.

Alle mennesker har en begrænset mængde energi til rådighed. Personer med alvorlig funktionsnedsættelse bruger ekstra megen energi på at kompensere for funktionsnedsættelsen, og kan derved udtrættes hurtigere. Derfor skal man overveje, hvordan energien bedst kan bruges – herunder til kommunikation. Personen kan have brug for at holde små pauser ind i mellem – og er måske mest frisk til at medvirke i og udvikle sin kommunikation på bestemte tidspunkter af dagen.

Der er en del sygdomme, der også kan påvirke personens energi. Det gælder for eksempel epilepsi, sukkersyge eller smerter.

Vågenhed/arousal:

Kommunikation kræver en vis grad af vågenhed. Der er personer, som let falder hen i en sløv og uopmærksom tilstand, hvis de ikke aktiveres med jævne mellemrum. Her er det vigtigt at have en plan for, hvordan man hæver vågenhedsgraden. (F.eks.: give lidt at drikke/lave høje lyde/få personen til at bruge sin motorik).

Medicin

Medicin er nødvendig for mange. Den kan have bivirkninger, som har indflydelse på energiniveau og kommunikation. Medicin kan både være sløvende og gøre rastløs, ligesom det kan påvirke sanserne. Medicinens eventuelle bivirkninger er beskrevet på den indlægsseddel, man får sammen med medicinen.

1. b Om synet i almindelighed

At se, er for de fleste af os en helt naturlig oplevelse. Vi kan se bevidst på små detaljer og samtidig opfatte ubevidst, hvad der sker omkring os. Ca. 80 pct. af alle sanseindtryk sker gennem øjnene og sendes via synsbanerne til forarbejdning i hjernen. Mindst 40 pct. af hjernekapaciteten bruges til synsbearbejdning.

For at vi kan forstå, hvad vi ser, skal vi kunne huske de små visuelle detaljer og genkende dem fra noget, vi har erfaring med. Vi skal også kunne huske, hvis vi har set det før.

Hvis en person har besvær med at se, kan det skyldes fejl på to forskellige områder. Vi kalder det henholdsvis:

- Øjensynsnedsettelse: *OVI*
forkortet fra det engelske navn Ocular Visual Impairment
- Hjernesynsnedsettelse: *CVI*
forkortet fra det engelske navn Cerebral Visual Impairment

I praksis betyder det, at vi skal undersøge øjne, synsbaner og forståelse af det sette, før vi kan afgøre, hvilken type synsnedsettelse det drejer sig om.

Hvordan dannes billeder

For at der kan dannes synsindtryk/"billeder" på nethinden*, skal der være klare medier* i hele øjet. Lyset skal brydes i det optiske system og derefter samles til et "billede" på nethinden.

Hvis øjet er optimalt udviklet, vil alle parallelle lyskilder samles i det samme punkt på nethinden, og dermed bliver "billedet" skarpt.

Hvis man er nærsynet, langsynet eller har bygningsfejl, bliver "billedet" uskarpt, fordi "billedet" dannes foran eller bagved nethinden.

Brilleglas har til opgave at samle lysstrålerne, så "billedet" står skarpt på nethinden.

Det normale syn består bl.a. af:

- Centralt syn
- Perifert syn
- Farvesyn
- Kontrastsyn

Synet er vigtigt for at:

- Orienter sig i verden
- Placere sig selv i verden
- Interagere med omgivelserne
- Udføre opgaver

Synet er en forudsætning for at:

- Genkende
- Skelne farver
- Skelne former
- Skelne kontraster
- Huske hvad man ser
- Genkalde sig billeder

Forudsætninger for at se

Den første forudsætning for at kunne se er, at synssansen fungerer d.v.s. at øjet er normalt. For at kunne se skarpt, er det nødvendigt at kunne fæstne blikket og holde det stille på det objekt, man ønsker at studere. Det er vigtigt, at øjet kan følge ting, der bevæger sig. Det kan man kun, hvis øjenmotorikken er normal. Det betragtes også som normalt syn, hvis man kan se skarpt med briller.

Synsudvikling

Nyfødte børn fødes næsten blinde, idet deres hjerne ikke er udviklet så meget, at de kan forstå, det de ser. De får et bevidst syn, når de er ca. 4-6 uger gamle, og viser det med et kontaktsmil. Senere udvikles synet gradvist og er først helt færdigudviklet, når børnene bliver omkring 15 år. Synsfeltet er meget lille ved fødslen og udvider sig til normalværdier omkring 6 års alderen, hvor man forventer et synsfelt omkring 180°.

Øjets bevægelighed udvikles tidligere, og allerede når barnet er omkring 6 måneder, forventer vi parallelstilling af øjnene. Det vil sige, at begge øjne er rettet mod det, man vil se. Modsætningen er at øjnene skeler, hvilket vil sige, at kun det ene øje ser objektet.

Når barnet er 3 måneder, vil det normalt kunne følge et objekt i horisontal retning; når det er 6 måneder også i vertikal retning. Cirkulerende øjenbevægelser er det sidste der udvikles, og de kan ses, når udviklingsalderen er ca. 12 måneder.

Synsudviklingen følger normalt barnets/personens udviklingsalder. Man skal være meget forsigtig, når man vurderer udviklingsalderen, da der kan være mange forhold, som har indflydelse på det niveau personen scores til. Vær opmærksom på at mange tests forudsætter normal synsevne.

Måling af synsstyrke

Central synsstyrke er personens evne til at se et symbol på en given afstand. Når man er hos en øjenlæge, måler denne normalt den centrale synsstyrke på 6 meters afstand. Det foregår med en synstest med enten bogstaver, tal eller symboler.

Normal synsevne benævnes 6/6 eller 1,0. Hvis man får synet testet hos synskonsulenter eller almenpraktiserende læger får man ofte resultatet som en brøk: 6/6, mens det hos øjenlægen oftest benævnes som en decimalbrøk: 1,0.

Hvis man ikke kan se normalt, er der forskellige grader af synsnedsættelse (se faktaboks). F. eks. er en person *socialt* blind, hvis han ser mellem 1/60 og 6/60, men han er ikke *praktisk* blind. Det er altid synsstyrken med optimale briller og med begge øjne åbne, der tales om.

Svagsyn: $\leq 6/18$ Social blindhed: $\leq 6/60$ Praktisk blindhed: $\leq 1/60$ Sort blindhed: Lyssans uden projektion eller ingen lyssans
--

En synsstyrke på 6/18 betyder, at en person med denne synsstyrke kan se det samme på 6 meters afstand som en person med normalt syn kan se på 18 meters afstand. Personen der er svagsynet skal have de **mindst synlige detaljer forstørret mindst 3 gange** for at kunne se de samme detaljer som en person med normalt syn.

En synsstyrke på 6/60 betyder, at en person med denne synsstyrke kan se det samme på 6 meters afstand som en person med normalt syn kan se på 60 meters afstand. Personen der er social blind skal have de **mindst synlige detaljer forstørret mindst 10 gange** for at kunne se de samme detaljer som en person med normalt syn.

Ved nogle synstest kommer man frem til at personerne kan se mindre end 1/60, men stadig mere end lyssans. I dette interval beskrives synsstyrken mere diffust, for eksempel som finger-tælling (man kan se hvor mange fingre, der holdes op) eller håndbevægelser (man kan se, at hånden bevæger sig foran øjnene).

For de fleste normalt seende er der ikke en stor forskel på synsstyrken på afstand og synsstyrken tæt på. For nogle svagsynede kan der være stor forskel. Det er derfor vigtigt, at synsstyrken også testes på f.eks. 30 cm afstand, og at der tages hensyn til synsstyrken tæt på, når man planlægger alternativ billedstøttet kommunikation.

Briller

Er man svagsynet, kan man også samtidig være nærsynet, langsynet eller skele. Selv om man får briller for at korrigere for dette, vil man stadig være svagsynet; brillerne kan kun mindske synsnedsættelsen.

Det er ligeledes vigtigt at huske at bruge læsebriller, hvis personen har en alder eller en diagnose, hvor det er relevant.

Læsebriller skal man både som normalt seende og som svagsynet bruge fra ca. 40 års alderen, når man får "gammelmandssyn", også kaldet *presbyopi*. Hos nogle personer indtræder dette fænomen tidligt, så de har brug for læsebriller allerede fra barndommen. Det gælder f.eks. nogle personer med Downs syndrom eller med Cerebral Parese. Det kan normalt afgøres ved et øjenlægebesøg.

Alternativt testmateriale

Hvis personen ikke selv kan forklare, enten med sprog eller pegetavler, hvad vedkommende ser, kan der testes med stribet materiale (Preferential Looking System). Alle retter automatisk blikket mod en stribet flade frem for en grå flade. Striberne gøres smallere og smallere, og synsstyrken aflæses som den mindste stribestørrelse personen kigger mod. Denne synstest afslører hvor meget øjet kan skelne, men ikke hvor meget personen forstår, af det der ses.

Synsfeltet er normalt på 180 grader. En simpel måde at få en ide om, hvordan synsfeltet er, består i at bede personen fastholde blikket på undersøgerens ansigt. Herefter føres objekter ind i synsfeltet. Man aflæser, hvornår personen opdager objektet, enten ved verbal respons, eller ved at øjnene drejes mod objektet. På denne måde kan man ikke finde små synsfeltsdefekter, men ser tydeligt, hvis der er store defekter som kikkertsynsfelt, halvsidige synsfeltsdefekter eller manglende synsfelt nedad.

Farvesynet er defekt hos ca. 8 % af drenge/mænd i Danmark. Det drejer sig om en arvelig rød/grøn farvesvaghed, der normalt ikke giver problemer i dagligdagen. Andre former for farvesynsbesvær er sjældne. Egen læge eller øjenlæge kan stille diagnosen.

Kontrastsynet kan være nedsat. De mest almindelige synstest udføres i sort/hvid, hvilket vil sige 100 % kontrast, derfor kan det være svært at opdage, om der er dårligt kontrastsyn. Der findes testmateriale - *Hidden Heidi* (Hyvarinen) - som ikke kræver verbalt sprog. Nedsat kontrastsyn giver personen synsproblemer, især ved dårlig belysning.

Synsproblemer kan også skyldes lysfølsomhed, eller at ens opmærksomhed bliver distraheret – se kap. 2b, "De fysiske rammer".

Synsnedsættelse i øjet og primære synsbaner

En defekt i synssansen kan give en synsnedsættelse, der bevirker, at man:

- ser mere eller mindre sløret
- ser mere eller mindre tydeligt midt i synsfeltet
- ser mere eller mindre tydeligt uden for det centrale synsfelt
- ser mere eller mindre forstyrrende pletter i synsfeltet
- har områder, hvor man ikke kan se noget (kikkertsyn, synsfeltudfald)
- ser et mix, eller flere dele af ovenstående

1. c Forståelse af det sete.

Hjernesynsnedsættelse (CVI)

Hvis en person har et nedsat syn på trods af, at øjnene og de primære synsbaner fungerer normalt, skyldes det en hjerneskade kaldet CVI. Hjerneskaden medfører en nedsat evne til at tolke og bearbejde synsindtryk. CVI giver meget forskellige symptomer.

Varierende synsevne

CVI kan forekomme i forskellig grad og på mange forskellige måder, både fra person til person og hos den enkelte person fra dag til dag; en generel varierende synsevne er meget almindelig. Graden af vågenhed har stor betydning for tolkning og bearbejdning af et synsindtryk. Hvis personen har en dårlig dag og er træt, er synet dårligere end på en god dag med megen energi.

Sanseintegration

Ved CVI kan synsevnen også være afhængig af situationen: Hvis der er støj, uro eller aktiviteter i det rum personen befinder sig i, kan det forringe synsevnen. Det kan skyldes at sanseintegrationen er begrænset/nedsat, og indtryk fra flere sanser på en gang nedsætter muligheder for tolkning af den enkelte sans. Personer med CVI har ofte problemer med simultan perception. Det vil sige problemer med at bearbejde mere end et stimulus af gangen. Det kan både være stimuli til flere sanser samtidigt eller flere samtidige stimuli til samme sans.

Crowding

Crowding er det modsatte af, at man ikke kan se skoven for bare træer. Her er det vanskeligt at se et træ for bare skov. Man kan ikke sortere alle de andre træer fra. Præsenteres man for et simpelt billede af en mand kan man sagtens se og finde manden, men er der trafik, fodgængere og meget andet kan man ikke finde manden.

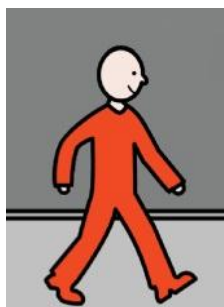
spadsere

Mange solsikker

Alle med synshandicap har en eller anden grad af crowding, jo mere unødvendig information, der er, jo sværere er det at se det væsentlige. Ofte er der mest udtalt crowding ved CVI

Crowding kan påvises ved synstestning med tavle med et symbol sammenlignet med tavle med flere symboler (f.eks. synstesttavle). Kan man se mindre større symboler på tavler med et symbol frem for på tavler med flere symboler, har man crowding.

spadsere

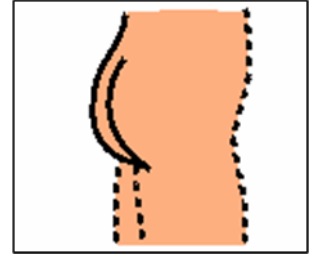

En solsikke

I kommunikation med billeder betyder det, at ting skal skilles ad eller forstørres, for at en person med crowding kan se dem. Det bliver vigtigt med god kontrast og simple symboler.

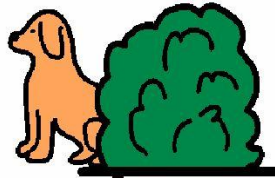
Brudte konturer (closure)

Når vi ser billeder eller symboler med "huller" i konturen, lukker personer med normal synsbearbejdning "hullerne" og kan derfor forestille sig hele figuren. Nogle personer med CVI har ikke denne evne, og vil derfor have problemer med at se og forstå billederne/symbolerne.

Dele af helheden (pars pro toto)

Når man med normal synsforståelse f.eks. ser et hjørne af en postkasse, kan man forestille sig hele postkassen. Ved nogle former for CVI har man ikke denne evne, og skal se hele genstanden, for at kunne tolke hvad det er. Det kan have betydning for opbygning af billeder til kommunikation.

Genkendelighed

Når man har set på en ting mange gange, er den lettere at genkende end første gang, den præsenteres. Derfor klarer mange personer med synsnedlæggelser sig bedre i vante omgivelser end i nye og ukendte miljøer. Synspræstationen vil derfor ofte være dårligere første gang man præsenteres for nye synsindtryk, specielt hvis man har CVI.

Abstraktionsniveau

Har man CVI, kan det påvirke tolkning, af det man ser. I forhold til en ting eller et objekt kan man tale om forskellige abstraktionsniveauer. En bil kan f. eks. beskrives som:

- en bil, som den ses, når man er i trafikken
- en legetøjsbil, som er en miniature af en rigtig bil
- et foto af bilen
- en tegning af bilen
- bilen som et symbol, for eksempel en stregtegning.

Hos nogle personer med CVI kan disse abstraktionsniveauer være forstyrrede. Det kan betyde, at man kan se et lille 3 cm foto af en bil og genkende det som en bil af mærket Volvo, men ikke se/forstå en stor stregtegning af en bil, f.eks. som på Østerbergs* tavler til synstest.

Se også kap. 3b: Forenkling og struktur.

1. d Særlige udfordringer ved alvorlig synsnedsettelse

Synssansen er normalt den hurtigste og mest brugte sans til at orientere sig i omgivelserne og det, der sker omkring en. I kommunikationssituationen har personer med nedsat synsevne store udfordringer med at aflæse:

- Omgivelserne
- Andre mennesker i omgivelserne
- Mimik og andre detaljer
- Særlige hjælpemidler

for at kunne bruge det i interaktionen og sociale sammenhænge.

Alvorlig synsnedsettelse helt fra barndommen kan medføre, at man ikke bare kan kopiere:

- Andres måde at kommunikere på
- Leg eller anden adfærd
- Ansigtmimik

For samtalepartneren giver det store udfordringer at tolke personens udtryk og betydningen for kommunikationen og agere i forhold hertil.

Det er derfor vigtigt for samtalepartneren at vide, at synsvanskeligheder også kan medføre, at en person får særlige interesser, som normaltseende sjældent deler. En speciel interesse kan være at undersøge konkrete og/eller lyde. Lyde skal måske undersøges så grundigt, at den dårligtseende ved, om lyden er den samme i alle tænkelige situationer.

Til tider kan adfærden være socialt grænseoverskridende: Når personen vælger at udnytte sin synsrest mest muligt, kan det betyde, at personen må gå meget tæt på samtalepartneren eller dennes ansigt.

De utydelige synsindtryk kan bevirke, at personen får en meget foroverbøjet hovedstilling med efterfølgende nakkesmerter – eller at personen mister interessen for synsindtryk fra omgivelserne. Sidstnævnte kan medføre inaktivitet og passivitet, som kan forveksles med, at personen har manglende motivation for at deltage.

1. e Om kommunikation i almindelighed

Kommunikation er livsvigtigt - og en menneskeret.

FN's Handicapkonvention. Artikel 21

Ytrings- og meningsfrihed samt adgang til information

Deltagerstaterne skal træffe alle passende foranstaltninger til at sikre, at personer med handicap kan udøve deres ret til ytrings- og meningsfrihed, herunder frihed til at søge, modtage og meddele oplysninger og tanker på lige fod med andre og ved alle former for kommunikation efter eget valg som defineret i konventionens artikel 2, afsnit b:

at acceptere og gøre det lettere for personer med handicap at bruge tegnsprog, punktskrift, forstørrende og alternativ kommunikation og alle andre tilgængelige kommunikationsmidler, -måder og -formater efter eget valg i samspillet med det offentlige,

Se yderligere om konventionen og kommunikation i bilag 1

Kommunikation er et ord, som benyttes i mange sammenhænge og inden for mange arbejdsområder. I dette hæfte handler kommunikation om det, der sker i samspil mellem mennesker.

En relationistisk kommunikationsforståelse

VIKOM, som nu er en del af Videnscenter for Handicap, Hjælpemidler og Socialpsykiatri (VIHS) har gennem mange år arbejdet ud fra en relationistisk forståelse af kommunikation. Deres forståelse af kommunikation vil vi lægge til grund for dette hæfte:

Vi forstår her kommunikation som en fælles skabelse af mening, hvor begge parter byder ind og har betydning for den fælles dialog. Vi fortæller hinanden hvad, vi synes om hinanden og om det, der foregår i den konkrete situation. Vi deler vores følelser, oplevelser, tanker, synspunkter, drømme, ønsker eller behov med hinanden. Og vi forhandler og skaber mening undervejs i processen. Kommunikationen kommer dermed til at afspejle parternes forudsætninger og erfaringer samt deres relation til hinanden og den konkrete situation. (VIKOMS hjemmeside, september 2011)

Kommunikation og fælles opmærksomhed

Gennem deltagelse i kommunikationsprocessen oplever man sig som en selvstændig person og styrker sit selvværd og sin selvrespekt. Man taler om kommunikativ autonomi – som evnen til at fortælle, om noget man vil have, fortælle hvad man er optaget af, give udtryk for sine meninger og følelser (Tetzchner, 2002).

Som udgangspunkt skal man være til stede for hinanden eller kunne opsøge hinanden for at være genstand for hinandens interaktion.

Kommunikation er altså noget, der sker mellem mennesker, startende med en fælles opmærksomhed på hinanden, emnet og den andens reaktioner. Det er med til at skabe relationen og understøtte samtalen. At opnå fælles opmærksomhed vanskeliggøres, hvis den ene part har funktionsnedsættelser i forhold til syn, hørelse og motorik.

Relationen, fælles opmærksomhed og handling er omdrejningspunktet i kommunikation.

Kommunikationssituationen og turtagning

I kommunikationssituationen er der en person, som tager initiativ til samspil – ønsker at indvirke på en anden. Den anden svarer som reaktion på initiativet. Begge handlinger er nødvendige for samspillet.

Initiativhandlingen har til formål at henlede opmærksomhed på sig for derigennem at få gang i et samspil. Herefter handler det for begge om at vedligeholde samspillet og til sidst at få det afsluttet. Når man snakker om turtagning, henviser det til, at man har et antal skift i samtalen.

Initiativhandlingen og *svarhandlingen* kan for persongruppen have meget forskellige udtryk, afhængig af hvilken kommunikationsform, den enkelte har. Personen vælger de handlinger, som passer til vedkommendes mål og erfaringer. Det kan i mange tilfælde kræve stor indsigt og åbenhed for at forstå handlingen og budskabet (Lorentzen, 1998).

Hvis tidsforløbet i samtalen ikke ligner det, vi kender fra almindelig samtale, kan det påvirke samtalepartnern. Personen kan have mange dårlige erfaringer med samspil og kan derfor ikke forventes at have den samme rytme i samspillet, som vi almindeligvis forventer. Adfærd, der umiddelbart virker uhensigtsmæssig, kan hænge sammen med et behov for anden aktivitet eller "pause", til konstruktion af mentale forestillingsbilleder (Nafstad, 1999). Det vil sige, at personen har brug for tid til at opfatte det samspillet handler om, få det ind i en sammenhæng med noget allerede kendt, og nå frem til måden at handle på i forhold til denne sammenhæng.

Grundkommunikation

Alle har udtryksmåder, som må opfattes som personens grundkommunikation. Det kan være mimik, fagter, øjenudpegning m.m. Den er altid til stede, også når de hjælpemidler, man evt. har fået, ikke rækker. Al kommunikation må bygge videre på grundkommunikationen.

Alternativ og supplerende kommunikation (ASK)

Hvis kommunikation ikke kan støttes tilstrækkeligt med tale, men der er brug for støtte af anden form, taler man om alternativ eller supplerende kommunikation. Tetzchner (2002) beskriver nogle begreber, som er vigtige i den forbindelse:

Hjulpet kommunikation

Kommunikation, som skal bruges i stedet for at tale eller til at supplere talen, vil kunne ske gennem hjælpemidler og dermed være en hjælp til personen. Dette kaldes hjulpet kommunikation. Personen har kun de udtryk, andre har udvalgt.

Hjælpemidler til hjulpet kommunikation er f.eks. pegetavler, talemaskiner og computere, hvor symbol/billeder bliver udvalgt gennem udpegning. Symbolet/billedet er det kommunikative udtryk.

Ikke hjulpet kommunikation vil overvejende omfatte tegnsprog, skrift eller tale. Morsesystemer, hvor et bogstav bygges op af personen gennem særlige tryk samt almindelig udpegning, opfattes som ikke hjulpet kommunikation. Her er udpegningen det kommunikative udtryk.

Afhængig kommunikation betyder, at personen er afhængig af, at der er en anden person, som kan tolke og sammenkæde det, man peger på/laver af tegn og som formidler budskabet. Det gælder også for PartnerStøttet Auditiv Scanning*.

Uafhængig kommunikation vil modsat betyde, at personen uden støtte fra andre formulerer sig ved hjælp af det kommunikationsmiddel, vedkommende har. Det vil som regel være hjælpemidler, hvor det, der bliver kommunikeret, kommer frem på en skærm og evt. skrives ud. Det vil ofte kunne oplæses med tale (syntetisk eller digitalt) som enkelte ord eller hele sætninger.

Kommunikativ tilgængelighed betyder, at man har et kommunikationssystem, man kan udtrykke sig med, og som omgivelserne forstår. Det skal samtidig bidrage til at man udvikler sig. Det skal derfor hele tiden udvikles og tilpasses de situationer, man kan komme ud for, og det liv man lever. Det betyder også, at man altid skal have "sit sprog" med sig, uanset hvor man er.

Kommunikativ kompetence

At kommunikere - uanset form - kræver kompetencer hos både personen og samtalepartneren for at lykkes. Light og Binger (2001) har i flere forskningsprojekter undersøgt, hvorfor kommunikationshjælpemidler i nogle tilfælde var en hjælp og i andre tilfælde ikke var. På den baggrund har de opstillet en række kompetencer, der har betydning for hvor stor succes, man får med kommunikationen:

Lingvistisk/sproglig kompetence

Sproglig kompetence omfatter sprogforståelse, ordforråd, grammatiske færdigheder og symbolforståelse. Det vil sige at kunne forstå grundlæggende begreber og udtrykke sin mening og ideer til andre med tale eller støttet kommunikation i form af symboler.

Symboler kan være *digitale billeder*, *PCS symboler*, *piktogrammer*, *Bliss-symboler* m.m. Se kap. 3a: Konkreter – billeder – symboler.

Symbolforståelse forudsætter, at personen er i stand til at se og tolke symbolet, både visuelt og kognitivt.

Operationel kompetence

Det refererer til de motoriske færdigheder, der kræves til formidling af kommunikationen. Det kan dreje sig om at gøre tegn, gestikulere, pege, øjenudpege, betjening af tekniske hjælpemidler, f.eks. at kunne trykke på et felt, betjene en kontakt eller styre en mus. Udformning og placering af hjælpemidler samt symbolstørrelse har betydning for den operationelle kompetence.

Strategisk kompetence

Med strategisk kompetence menes færdigheder, der er med til at overvinde begrænsninger i de øvrige kompetenceområder, lingvistisk, operationel og social kompetence.

Til strategisk kompetence regnes færdigheder som at kunne tage initiativ, påkalde sig andres opmærksomhed, komme med kommentarer og protestere, samt strategier til at genoprette en samtale, der er brudt sammen.

Social kompetence

Mennesket er dynamisk og udvikler sig ved påvirkning fra og i samspil med sine omgivelser. Kommunikation er en vigtig faktor for samspil og deltagelse i daglige aktiviteter.

Med social kompetence forstås evnen til at fange en kommunikationspartners opmærksomhed for at opnå kontakt, at opretholde kontakten, vedligeholde en kontakt med passende spørgsmål og afslutte kontakten. Social kompetence er også at kunne vise interesse for kommunikationspartneren, at kunne sige fra, samt at forstå og benytte kropssprog.

For at opnå succes, er det som pårørende og personale nødvendigt at gøre en indsats med instruktion i og brug af de tilrettede materialer og redskaber i naturlige situationer. Herved skabes mulighed for at personen kan lære at bruge kompetencerne til øget kommunikation.

“Samtalens anatomi” eller opbygning

En samtale består af dele til at få den i gang, holde den i gang og få den afsluttet. Flere kommunikationssystemer lægger op til brug af særlige og pragmatiske* sætninger i den forbindelse. (Porter, 2007), Burkhart, 2005)

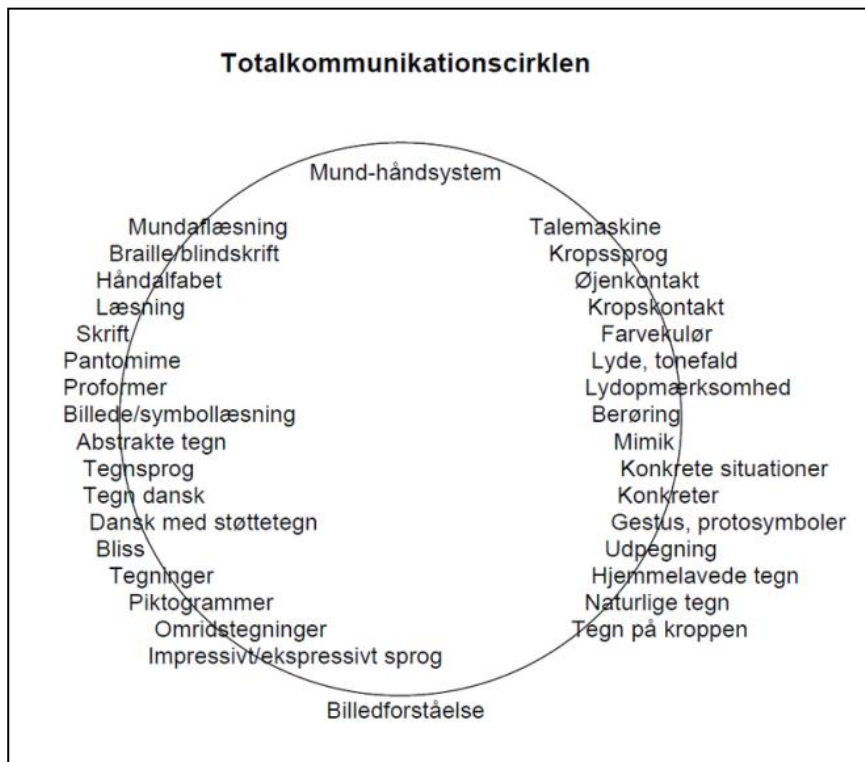
Disse dele består oftest af:

- Sætninger og udsagn, som skaber og tiltrækker opmærksomhed
- Sætninger og udsagn, som starter samtalen og er med til at sætte emnet
- Sætninger og udsagn, som holder samtalen i gang
- Sætninger og udsagn, som er med til at sikre turtagning/stille spørgsmål
- Indskudte bemærkninger
- Sætninger og udsagn, som er med til at afslutte samtalen eller skifte emne

Totalkommunikation

Når tale ikke er nok eller ikke kan bruges, må andre muligheder tages i brug. Kommunikation kan foregå med brug af alle de muligheder, man kan forestille sig.

Det kalder man **totalkommunikation**, og det begrænses ikke kun til én form. Se total-kommunikationscirklen.

Fra Socialkvalitetsmodel.dk

Eksempler på informationstavler

Begrebet kommunikation benyttes i hverdagen også om symboler/ logoer, der informerer eller minder os om, hvad vi kan købe i en bestemt butik/restaurant eller hvilken vej vi skal. Det samme gælder for informationstavler med dagsforløb, ugeplaner m.m.

Når vi her i hæftet taler om kommunikation, så er det dét, der foregår i en social relation.

Snak om emneuge

1. f Kommunikationsudredning

Flest mulige kommunikative betragtninger fra personens dagligdag bør lægges til grund for det kommunikationsmateriale, man vælger. Det er derfor af stor betydning, at kommunikationspartnere, fra de forskellige miljøer personen er i, bidrager. Hertil vil observationer fra samspil i dagligdagen være vigtig viden.

Jo flere man er til opgaven, des mere nødvendigt er det med en klar rollefordeling og metode for udredningen.

Mange børn med multiple funktionsnedsættelser er vurderet ud fra Kuno Beller's udviklingsbeskrivelse af småbørn (Weltzer, 1991)* med angivelse af et udviklingsniveau/alder inden for 8 områder, herunder kommunikation. En tilsvarende udviklingsbeskrivelse er udviklet til voksne udviklingshæmmede (Freltofte, 2002).

Det bør altid overvejes at inddrage konsulenter fra det lokale/regionale syns- eller kommunikationscenter, som har ekspertise inden for syn og kommunikation. De kender til de praktiske og tekniske muligheder i forbindelse med kommunikation. Endelig er det en mulighed i særlige sager at drage nytte af en VISO udredning*.

Ifølge *Serviceoven, Folkeskoleloven* og *Lov om Specialundervisning for Voksne* er det de enkelte kommuner, der er ansvarlige for, at kommunens borgere har et sted, hvor de kan henvende sig for at få råd og vejledning om syn og kommunikation.

Der findes en række metoder til udredning af kommunikation, som benyttes i forskelligt omfang afhængig af typen af kommunikationsnedsættelse og personens øvrige funktionsnedsættelser. Det vil ofte være en udredning i samarbejde med fagpersoner, som har godt kendskab til metoderne.

Uanset hvilken udredningsmetode man har benyttet, er det aldrig en engangforeteelse. En kommunikationsudredning er et udgangspunkt for tiltag, som så igen vil føre til udredning, som vil føre til nye tiltag, som vil føre til ny udredning osv. Det kalder man en dynamisk udredning.

Kognitive og sproglige udredninger fra PPR/psykologer vil kunne inddrages, men man skal være opmærksom på, at mange test er udarbejdet til personer uden funktionsnedsættelser som f.eks. synsnedsættelse og nedsat motorik. Målgruppen for dette hæfte vil ofte have brug for særligt tilrettelagte test for at kunne besvare, ligesom man skal være opmærksom på, at mange ikke har haft de samme muligheder for at opleve og erfare verden omkring dem.

Udredningsmetoder

ICF – International klassifikation af funktionsevne, funktionsevnenedsættelse og helbredstilstand

Funktionsevne og funktionsevnenedsættelse ses som en dynamisk interaktion mellem sundhedstilstanden og omgivelses- og personfaktorer. Interventioner på et niveau har en mulighed for at påvirke andre niveauer. Klassifikationen giver beskrivelser, som udgør en ramme til at organisere information, som kan anvendes til at beskrive kommunikations- og samspilsproblemer (Dahl, 2003).

Tilsvarende findes en klassifikation specielt tilrettet børn og deres udvikling, ICF-CY.

Fælles problemløsning

Er en metode, som er oversat fra svensk. Den tager udgangspunkt i, at personen, sammen med pårørende og personale, beskriver de problemer, de oplever omkring personens kommunikation. I fællesskab prioriteres og lægges en strategi for løsning af situationer, hvor man tror, at et tiltag vil kunne gøre en forskel. En vigtig del er at sikre, at alle får ejerskab og ansvarsfølelse for en løsning af problemerne (Kjelmann, 2004).

Videoanalyse

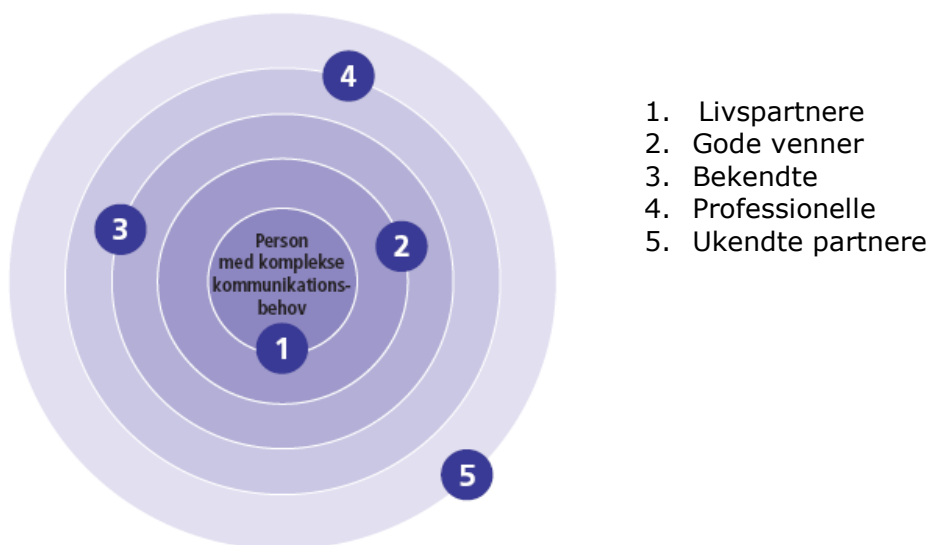
Brug af videooptagelser af kommunikative samspil i forskellige situationer giver efterfølgende mulighed for at se tilbage på, hvad der skete, og om man som samtalepartner møder personen som denne ønsker det. VIKOM har udarbejdet et materiale til videoanalyse, som benyttes til videoanalyse i VISO-sager (www.vikom.dk).

Social network

Social Networks er et amerikansk materiale udviklet af Sarah W. Blackstone, ph.d. og Mary Hunt Berg, ph.d.(2006). Materialet er blevet bearbejdet og oversat til dansk af VIKOM.

Det er et udrednings- og planlægningsværktøj, som indsamler viden på en række vigtige områder i forbindelse med alternativ og supplerende kommunikation.

En vigtig del er kommunikationscirklerne, der viser hvilke kommunikationspartnere man har på forskellige niveauer.

Andre metoder

Ovennævnte metoder er ikke de eneste udredningsmetoder, som findes og benyttes i Danmark. Af andre metoder kan nævnes: COPM, TK-profilen (norsk), Fra Vilje til Uttryk (norsk) (Brænde, 2003)

2 UDFORDRINGER TIL OG STØTTE FRA OMGIVELSERNE

2.a Samtalepartnerne

Kommunikation kommer ikke af sig selv, eller i hvert fald meget sjældent. De personer, som har brug for særlige kommunikationsforanstaltninger, har også i stor udstrækning brug for særlig struktur og særlig personlig støtte for at kommunikationen skal lykkes.

Brug af alternativ kommunikation med særlige hjælpemidler sker ikke kun hos talepædagogen eller kommunikationsvejlederen; det skal ske i naturlige situationer og skal gerne gøre en positiv forskel i dagligdagen for både person og samtalepartner. Samtalepartneren er part i kommunikationen og samtidig den, som må være model for hvordan samtalen og samspillet kan lykkes. Her vil vi nævne nogle vigtige aspekter:

Kommunikationspartnerens ansvar

Kommunikationspartneren har mindst et lige så stort ansvar for kommunikationen som personen. Samtalepartnerens viden, erfaringer og holdninger samt tilgang til samspil med personen vil derfor altid påvirke kommunikations udfald. Husk at:

- Vise tillid og tro på, at personen har noget på hjertet.
- Vise respekt for dennes sprog, vise empati i situationen samt nysgerrighed efter at lære vedkommende at kende.
- Være nærværende og bruge den nødvendige tid
- Være en god rollemodel for personen, så vedkommende har en chance for at få en forståelse for sit sprog, og hvad det kan bruges til.

Stimulerende miljø

Hvis kommunikationspartnere ikke har forståelse og indsigt i personens kommunikationsform og ikke sørger for et stimulerende miljø, er der ingen motivation til at bruge kommunikationsmaterialet.

Vi taler til børn i barnevogn, som om de forstår, selv om vi godt ved, at de ikke forstår alt. Vi skal gøre det samme til de børn og voksne, som ikke har et brugbart talesprog. Det er svært at blive ved med at snakke, når man ikke får en tydelig respons, men det er vigtigt at fortsætte med at tale.

Vær model for, hvordan man bruger sproget, når det er understøttet med forskellige hjælpemidler. Som alle andre har personen behov for at opleve og få en forståelse for, hvordan kommunikationen kan foregå og hvad den kan bruges til.

Børn lærer sprog ved at høre og se det blive brugt omkring sig og ved at prøve selv. Børn, som benytter støttet kommunikation har ikke automatisk de samme muligheder. Her er vi de gode rollemodeller, som viser og støtter børnene i at lære brugen af støttet kommunikation. For unge og voksne gælder det samme: Vi må være deres kommunikationsmiljø.

”Smartpartner”

Som nævnt har samtalepartneren en stor rolle i kommunikationen. Linda Burkhart (2006) omtaler samtalepartneren som en ”smart-partner”. Vedkommende kan aflæse små ikke-verbale vink som tegn og fagter, mimik, blikretning, bevægelser eller ændringer i muskelspænding eller vejrtrækning. Den smarte partner kan til hver en tid tilpasse samspillet efter de behov vedkommende aflæser og kan tage den aktuelle situation med i tolkningen af de kommunikative budskaber.

Dette skal ses i modsætning til ”dum” teknologi, som kun kan det, der er kodet ind.

Rollemodel

Samtalepartneren skal være rollemodel for, hvordan man bruger den kommunikationsform der er valgt. Ved først at få kommunikationsmåden fra samtalepartneren som støtte til det der siges, oplever personen, hvordan man kan udnytte en støttet kommunikation. Uden samtalepartneren som rollemodel er det en umulig opgave at lære det nye "sprog", som brug af symboler er.

Vis hvordan man kan bruge det aktuelle system til forskellige kommunikative funktioner, gør det mange gange og i naturlige situationer f.eks.:

- At starte en kommunikation
- At sige til/fra
- At spørge
- At vælge

Brug personens kommunikationsform

Som samtalepartner er det vigtigt at vise, at man har en forventning om, at der er noget personen vil sige. Tro på, at al kommunikation har en hensigt for derigennem at give personen en følelse af kompetence. Udnyt enhver mulighed for at udtrykke sig med det valgte symbolsystem. Sørg for at der er mange muligheder for at bruge det i dagens løb. Skab muligheder, som giver ny viden.

Undgå at bruge kommunikationssituationen som en test af, hvad personen kan og ved.

Det skal være sjovt og motiverende at kommunikere!

Vær model for start af kommunikation

Det er vigtigt, *tydeligt* og *mange gange* at vise, hvordan man får startet kommunikationen. Det kan være med at tilkalde sig opmærksomhed, udpegning på små start-ord som *hej, hør lige* osv. eller at have en kontakt, der siger det samme og dermed fanger omgivelsernes opmærksomhed.

Herefter handler det om at få en forståelse for at bruge kommunikative hensigter til at komme videre med det, man vil bruge kommunikationen til.

Hvis det ikke lykkes, er samtalepartneren model for at vise de muligheder, der er i personens kommunikationssystem.

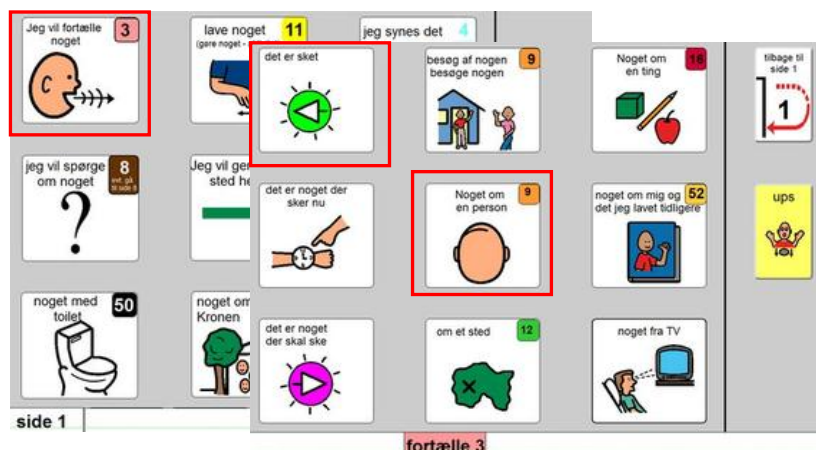

Armbånd og vinken for at få kontakt

”Snakken med sig selv” (tænke højt)

En måde at støtte forståelsen af, hvordan et system virker, er at tænke højt, dvs. at man med en lidt anden stemmeføring end den man bruger i kommunikationen hele tiden siger, hvad man gør:

- Jeg vælger: fortælle noget
- der står 3
- jeg går om på side 3
- jeg vælger **det er sket**
- og det er noget med en person
- der står 9
- jeg går om på side 9 osv.

På den måde både hører og ser personen, hvordan man gør, når man vil **fortælle noget**.

Snakken højt med sig selv kan også bruges til at vise de overvejelser, man har under vejs: ”hvad vil jeg sige?” ”Hvordan kan jeg sige det?” ”Hvor er det?” ”Hvordan komme jeg videre?”

Respons til personen

Det har også stor betydning for personen, at samtalepartnern fortæller hvilke vink/tegn, vedkommende responderer på. Det giver personen en tryghed for, at det er forstået, at man kommunikerer noget.

Prøvende fortolkning

Samtalepartnern giver verbalt udtryk for, hvordan hun tolker personens lyde, mimik og fakter i kommunikationssituationen:

- ”Jeg spørger dig - vil du med ud **på terrassen?** - Jeg ser, at du smiler, når du peger på **’noget andet’**. - Jeg tror, at du gerne vil noget andet. - Her er nogle muligheder: **tur i haven, gyng, noget andet** - jeg gentager **tur i haven?** - du smiler ikke - **gyng** - du smiler - du vil ud at **gyng** - vi går nu”.

At vælge

Sørg for at personen får mulighed for at vælge i dagligdagen. Gennem valg erfarer man hvilke muligheder og konsekvenser ens handlinger kan have. Start med få kendte emner f.eks. valg mellem kaffe og saft. Udvid i takt med udvikling af kommunikation og interesser.

At arbejde med tegn for ja og nej

Vi har brug for at vide, om det vi siger med symboler forstås af personen, og om det personen kommunikerer med symboler, er forstået rigtigt. Det er vigtigt at udvælge og tolke nogle vink/udtryk fra personen som *ja* og gerne også *nej*. Oftest er man mere sikker på et ja-udtryk end et nej-udtryk. For samtalepartnern kan kommunikationen opleves mere tydelig, når der også er et nej-udtryk.

Start med udtryk som tydeligt viser glæde/mishag og arbejd hen mod udtryk, der er socialt acceptable og almindeligt brugte; som at nikke/ryste på hovedet for ja/nej samt at række armen i vejret/vinke, når man vil sige noget. Så har man udtryk alle personer kan tolke, også personer, som ikke i det daglige har med alternativ kommunikation at gøre.

Husk: Vær rollemodel hele tiden.

Det kan være praktisk at have disse tegn beskrevet og evt. med foto til hjælp for nye samtalepartnere, som personen ikke så ofte har kontak med.

2.b De fysiske rammer

De omgivelser kommunikationen foregår i, har stor indflydelse på, hvordan kommunikationen vil forløbe. Det samme gælder for den placering parterne har i forhold til hinanden, samt hvor meget energi og opmærksomhed begge må bruge for at holde kontakten. Husk briller, hvis personen har brug for det!

Det er vigtigt at give personen en så ergonomisk rigtig udgangsstilling som muligt. Hjælpe-midler og kommunikationsmaterialer skal placeres så hensigtsmæssigt som muligt, for at der er overskud til billedforståelse og kommunikation. Fokus skal kunne koncentreres om kommunikationen og ikke på at ramme en kontakt eller at få flyttet øjnene mellem kontakt og skærm.

Man skal tænke på:

- Siddestilling med stabilt udgangspunkt, ryg og fodstøtte, lås på hjul
- Bord, højde, tastatur/skærm, udskæring
- Lysforhold
- Lydforhold
- Placering i rummet og rummets øvrige indretning
- Placering af hjælpemidler og billedmateriale
- Placering af hjælpere

Man kan være nødt til at gå på kompromis, ellers kan kommunikationssituationen være forpasset, inden man får placeret personen og det hjælpemiddel som skal bruges samt sig selv på en hensigtsmæssig måde.

Personens "arbejdsstilling" i forbindelse med kommunikation

Det mest hensigtsmæssige er at personen sidder på en stol, som kan indstilles i højde, sæde og ryg, så den passer til personen. For nogle personer vil armlæn give en støtte. Det er vigtigt. at fødderne er understøttet enten på gulvet eller med en fodstøtte. Er der hjul på stolen skal de kunne låses. Nogle vil have brug for nakkestøtte.

Uro/ubehag/smerter eller dårlig/uhensigtsmæssig siddestilling kan optage så meget af opmærksomheden og den hjernemæssige bearbejdnings kapacitet, at der ikke er overskud til at kommunikere.

Tilsvarende kan de taktile stimuli fra f.eks. tøj der kradser, strammer m.v. "stjæle" opmærksomhed.

I mange tilfælde vil personen med fysiske funktionsnedsættelser have en specialtilpasset kørestol og afhængig af, hvor speciel den er, kan det være svært at ændre personens stilling i stolen, da den er tilrettet til at støtte personens krop mod fejlstillinger. Det betyder ofte en tilbagelænet siddestilling, som ikke motiverer til aktivitet og som kan gøre det svært at vise initiativ til kommunikation. Det kræver en større indsats fra samtalepartneren at holde kontakten. Det kan også betyde en akavet arbejdsstilling at holde kommunikationsmaterialer på en måde, som kan ses og opfattes af personen i kørestolen.

Mange har brug for i dagens løb at være i ståstativ, hvor man også har brug for at kunne kommunikere. Det kan være svært at bruge kræfter på at stå i ståstativ og samtidig bruge synet optimalt.

For nogle personer er det optimale at ligge ned ved kommunikation, da andre stillinger kræver alle deres kræfter.

Bord

I nogle tilfælde vil der være brug for at placere et kommunikationsredskab eller et redskab til betjening på et bord. Det er vigtigt, at bordpladen har en neutral farve og er af et materiale som ikke giver genskin.

Bordhøjden afhænger af, hvordan kommunikationshjælpe midlet skal betjenes.

Sker det ved *direkte udpegning* på en symboltavle/kommunikationsbog, vil denne oftest ligge på bordet, så hånd og underarm kan være støttet. En indskæring i bordpladen kan være hensigtsmæssig og give armstøtte, så man undgår løftede skuldre.

For at give en optimal synsafstand kan placering på en skråplade være hensigtsmæssig. For at gøre direkte udpegning mulig, er det for nogle personer vigtigt at kunne understøtte albuen. Derved er der kun bevægelse i underarm og hånd/finger så anstrengelserne med at udpege minimeres.

Ved normal opret hovedstilling bør skråpladen vinkles, så lyset falder på billedmaterialet i en vinkel på 70° til 80°.

Hvis hjælpe midlet er placeret på bordet og skal betjenes med et direkte tryk på en trykfølsom skærm, er en skrå placering mest synsvenlig.

Skal en betjening ske med *tryk på en kontakt* handler overvejelserne om placering om at sikre koordinering mellem hånd og øje. En placering midt for kommunikationshjælpe midlet og tæt på dette, så man næsten kan overskue begge ting samtidig, har ofte vist sig meget hensigtsmæssigt.

Mange har brug for at kunne se kontakten for at kunne trykke. De har brug for lang tids øvelse for at nå frem til at kunne trykke uden samtidig at se kontakten. Når de herefter skal se på skærmen for at se om de er nået til det rigtige symbol kan det være svært at skifte fokus. Det kan ofte tage lang tid at komme tilbage til kontakten for at komme videre i kommunikationen.

Sker betjening med *mus* eller *alternativ til mus*, skal bordhøjden kunne indstilles, så der er understøttelse af hele underarmen.

Det betyder også, at der er brug for en indskæring til personen. Det kan evt. erstattes af en underarmsstøtte, som påhæftes bordet.

Placering af mus eller et alternativ til mus skal også tilpasses, så det så vidt muligt er lige for den skærm kommunikationsprogrammet vises på. Betjeningsredskabet skal have en størrelse, der passer til den hånd som skal bruge det, for at undgå at bruge for mange kræfter.

Benyttes en almindelig computerskærm er det vigtigt, at denne for en person med almindeligt syn er placeret i en afstand på ca. 40 cm fra personen, og at højden ikke kræver, at nakken bøjes bagover for at kunne se på skærmen. En skærm indbygget i et bord som kan skrånstilles vil kunne indstilles optimalt til personen.

Ved større synsproblemer, hvor der er brug for at forstørre symboler på skærmen, kan det være hensigtsmæssigt at placere skærmen på en svingarm, så den kan tilrettes personens aktuelle behov uafhængig af, hvad personen sidder på.

I alle situationer skal øjenhøjden være ud for den øverste 1/3 af skærmen.

Husk stadig, at normal afstand vil være ca. 40 cm, men at særlige synsbehov kan medføre at skærmen skal tættere på eller skal vinkles, så den passer til personens synsretning og hovedstilling.

Ved indsnævret synsfelt er der særlige forhold at være opmærksom på. F.eks. kan det være nødvendigt med en større afstand til skærmen for at hele skærbilledet kan være inden for synsfeltet.

Kørestolsbord

Placering af hjælpemidler og andre redskaber på et kørestolsbord vil i mange tilfælde følge de samme regler som er nævnt ovenfor. Der findes mange typer kørestolsborde. Det er i nogle tilfælde hensigtsmæssigt at fjerne bordet og bruge et fast bord, da kørestolsbordet kan være stort, men ikke stort nok til, at en skærm kan stå på det. I de tilfælde kan afstanden til skærmen blive u hensigtsmæssig stor. Skærm og kommunikationshjælpemidler på en svingarm vil kunne afhjælpe dette.

Lysforhold

Lysforholdene har betydning for, hvad personen har mulighed for at se og hvor meget energi, der skal bruges på det.

Til god belysning hører både god almen belysning og godt arbejdslys. Dansk Standard* har nogle anbefalinger til normaltseende. Synshandicappede kan have specielle lysbehov. Der kan varieres i lysmængde, lysfarve og blænding. En synskonsulent vil kunne lave en relevant faglig lysafprøvning.

Tilpas lysforhold efter behov:

- Tænk på god almenbelysning, som ikke blænder eller giver genskin i materialer og skærme
- Sørg for godt lys på kommunikationspartneren
- Sørg for, at personen har ryggen eller siden til vinduer
- Sørg for godt lys på evt. kommunikationsmaterialer og det man kommunikerer om
- Undgå konkurrerende lysforhold, som kan forstyrre personens synsopmærksomhed f.eks. stærkt sollys udefra, lysstofrør, som blinker, discolys

Lydforhold

Et rum med lyde, som ikke har med den aktuelle kommunikation eller det aktuelle hjælpemiddel at gøre, kan fjerne opmærksomheden fra selve kommunikationssituationen og kræver, at man skal bruge mere energi på at koncentrere sig.

Vær opmærksom på forstyrrende elementer som:

- Radio, der spiller
- Andre, der snakker
- Andre aktiviteter i lokalet
- Folk, der går ind og ud
- Lyde uden for lokalet

Lyd fra det anvendte kommunikationshjælpemiddel kan fange andres opmærksomhed, og starte en kommunikation. Lyd kan også holde personens vågenhedsgrad oppe. Det kan være svært at vurdere, om personens opmærksomhed kun er auditiv.

Placering i rummet og rummets øvrige indretning

Ro og kendte omgivelser har stor betydning for kommunikationen. Nye omgivelser vil oftest betyde, at meget energi bruges på at undersøge/ orientere sig i rummet. Det vil være optimalt at placere sig, så der er færrest mulige forstyrrelser for både syn og hørelse.

For nogle personer skal man være opmærksom på, at indtryk på flere sansekanaler skaber forvirring.

Har man nedsatte hjernemæssige ressourcer, kan man have besvær med at udvælge de relevante sansemæssige informationer og samtidigt negligere de uvæsentlige i forbindelse med billedkommunikation.

For de svagest fungerende kan det optimale i kommunikationssituationen være helt ensfarvede rum, da synsmæssige forstyrrelser kan komme fra både vægge, lofter, gulve, vinduer, samt de nære omgivelser.

Placering af hjælpemidler/billedmaterialer

Hjælpemidlet kan være fastspændt på kørestol, ståstativ eller seng. Der skal være mulighed for at indstille det, så der tages hensyn til betjening og synsafstand. Det kan lette at sætte mærker, hvor en evt. opspændingsarm skal være og lave en beskrivelse af det med fotos, så alle kan gøre det på samme måde.

I nogle tilfælde vil det være samtalepartneren, som holder hjælpemidlet; f.eks. når der er tale om en øjenudpegningsbog/-tavle. Det er en meget brugbar kommunikationsform for en person med betydelige funktionsnedsættelser, men en stor belastning for den, der holder bogen. Bogen skal holdes i en afstand, som passer til personens syn, og max. 40 cm fra personen.

Ved nystagmus (urolige øjne) vil øjnene ofte kunne holdes i ro i andre blikretninger end lige frem. Det betyder, at hjælpemidlet ikke altid skal placeres lige foran personen.

For personer med CVI kan alle synsindtryk have lige stor gyldighed. Der gælder det om at mindske afstanden, så unødvendige synsindtryk minimeres og baggrunden er så neutral som mulig; afskærm f.eks. udstyr, som ikke er relevant i kommunikationen.

Placering af hjælper/samtalepartner

At have øjenkontakt med og kunne aflæse signaler fra den person, man kommunikerer med, er essentielt. Det betyder, at samtalepartneren kan få u hensigtsmæssige "arbejdsstillinger". Forsøg så vidt muligt at sidde ned; det føles mere ligeværdigt for personen at være i samme højde. - Vi er ofte tilbøjelige til at "se ned på" de personer vi kommunikerer med, når de har funktionsnedsættelser og sidder i kørestol.

Skal man holde en øjenpegebog, så prøv at have noget at støtte albuerne på f.eks. kørestolsbord.

Hvis det ikke er muligt at gøre noget ved en akavet arbejdsstilling, så sørg for at holde pauser indimellem.

Ved CVI er det vigtigt med en neutral fremtoning, så det ikke er tøj eller smykker mv., som stjæler opmærksomhed fra billedmateriale og kommunikationssituation.

3 BILLEDSTØTTET KOMMUNIKATION

3.a Konkreter – billeder – symboler

Det visuelle materiale, som benyttes til kommunikation kan bestå af konkrete ting, billeder, fotos og symboler af forskellig art. Vi er omgivet af grafisk materiale hele livet, fra mælkekartonen på spisebordet, over forretnings logoer, til f.eks. togstationers piktogrammer for billetsalg, trapper m.v.. Billeder og symboler kan være af meget forskellig beskaffenhed.

Der findes undersøgelser, som viser, at børn omkring 1 år på opfordring kan pege på dyr i billedbøger og imitere dyreløde, samt udpege symboler for dyr. Annelise Juhl (2001) påviser i sin undersøgelse af almindelige småbørn 1-3 år, at pigerne fra omkring 1 år kan udpege PCS-symboler på spørgsmål fra en voksen uden på forhånd at kende symbolerne. (Se om symboltyper senere i kapitlet.)

Billed- og symbolopfattelse bygger på de erfaringer man oplever med en konkret ting i sammenhæng med et billede/symbol af tingen og med billeder/symboler, der viser en ting i forskellige relationer, f.eks. billede af stol, billede af person og billede af person, der sidder på en stol.

Børn som ikke har kommunikationsvanskeligheder har brug for at et ord gentages i forskellige relationer rigtig mange gange for at det kan blive et begreb, som kan bruges til noget (Sidenius, 1974). Børn med behov for ASK vil ofte have brug for 10 gange så mange gentagelser for at opnå det samme (Burkhart/Musselwhite, Barcelona 2010).

Personer med nedsatte hjernemæssige ressourcer (især CVI), kan tillige have svært ved at forstå det, de ser i dagligdagen. Aflæsning af billedmateriale er endnu vanskeligere. Desuden kan forståelsen for det der ses, svinge over tid og med personens almentilstand. Det vil ofte være lettest at forstå billedgengivelse af det, personen kender særlig godt fra dagligdagen.

Konkreter	
Konkreter hænger uløselig sammen med den konkrete ting. De giver ud over det visuelle billede en sanselig og rummelig oplevelse af tingen.	
Konkreter i form af legetøj som ligner, vil ikke give alle sanseindtryk.	
Konkreter kan ud over deres egentlige betydning i nogle sammenhænge benyttes til at symbolisere aktiviteter, handlinger m.v.:	
F.eks. kan det at få en kam i hånden betyde, at man skal have redt sit hår.	

Fotos

Til personer på et tidligt udviklingsniveau kan fotos være hensigtsmæssige at bruge i forbindelse med valg. Et foto giver stor grad af genkendelighed i forhold til den konkrete ting. Fotos kan også bruges ved meget konkrete og specifikke ting, hvor et symbol ikke er hensigtsmæssigt.

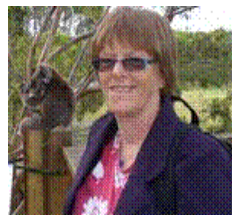
Til egentlig kommunikation vil den situation, fotoet er taget i, ofte kunne forstyrre kommunikationen.

Overvej hvad det er på fotoet, der er det vigtige!

Hvad skal fotoet repræsentere?

Kommunikationen kan let ende med at handle om den kjole/smykke, som personen har på frem for den person, som det skal symbolisere.

Skal billedet fortælle om personen, bliver det mest tydeligt med en rolig eller ensfarvet baggrund. Detaljer forstyrrer.

Tegninger

Fotolignende farvelagte tegninger af ting, aktiviteter, handlinger og situationer kan gøres enklere end fotos, fordi man kan overdrive eller tydeliggøre det vigtige.

rose

glide

Symboler

Som nævnt findes der mange forskellige typer af symboler fra meget virkelighedsnære med farver til sort/hvide forenklede tegninger og stregtegninger med avanceret betydning.

Overvejelser om valg af symboler til kommunikation vil grundlæggende være afhængig af personens evne til at tolke det sete.

Her er vist en række eksempler på symboler for en kuffert.

clipart

PCS

Under alle symboler står symbolsystemets navn.

Systemerne beskrives senere.

Bliss

pictogram

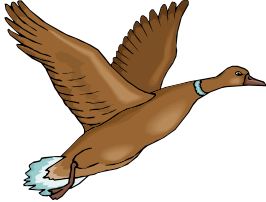

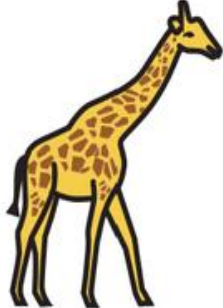

	 Widget/Rebus	 Symbolstick
	 Arasaac	 Arasaac

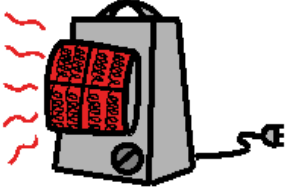

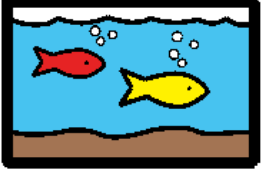
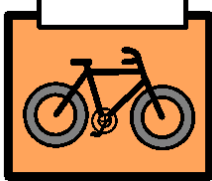

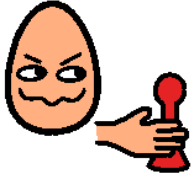

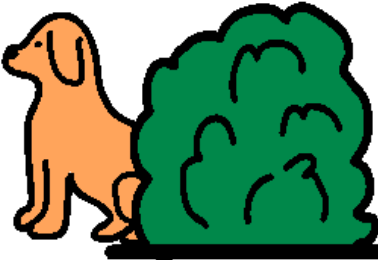

Grundlæggende overvejelser

Har man brug for at sikre, at billederne bliver så enkle og let forståelige som muligt, bør man tænke på:

- At billeder og symboler er af kendte konkrete
- Enkelhed
 - I selve billedet
 - I baggrunden
- At vise billede / symbol på den mest fortællende måde
- Brugen af farver
- Brugen af kontraster
- Brug af kontur
- Fravær af detaljer

Eksempler

1. Motivet skal være enkelt uden unødige detaljer og karakteristisk for budskabet/begrebet. (eks.: Fregner i et ansigt eller en dekoration) Motivet bør være fremstillet i en karakteristisk vinkel.		
2. Symbolet bør være fremstillet som vi opfatter det - en fugl, der flyver - en dreng der cykler		
3. Den mest fortællende del af billedet skal være tydelig f.eks. den lange hals på en giraf, en sommerfugl med udsprede vinger, pikkene på et pindsvin. Karakteristiske overfladestrukturer kan lette tolkningen f.eks. pels som modsætning til plast.		

<p>4. Har symbolet en betydningsbærende detalje, bør billedvinklen vise dette tydeligt.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Cola-logo på en bil • farver og mønster på en ambulance 		
<p>5. Det særprægede ved symbolet bør fremhæves, evt. overdrives.</p>		 <p>huske</p>
<p>6. Konturen omkring symbolet bør være tykkere end streger inden i symbolet.</p>		 <p>Cykelhandler</p>
<p>7. Der bør ikke være for mange indre detaljer i symbolet, og de der er må ikke være dominerende.</p>		
<p>8. Konturen bør være sammenhængende. På den anden side kan detaljer i tegningen (vindue med sol) tage opmærksomhed fra budskabet.</p>	 <p>drille, snyde</p>	 <p>spise</p>
<p>9. Flere undersøgelser angiver, at man skal undgå "løse" kropsdele. Vær dog opmærksom på at en hel figur kan tage opmærksomhed fra f.eks. den pegende hånd.</p>	 <p>pege</p>	 <p>pege</p>
<p>10. For nogle kan det give vanskeligheder at aflæse billeder, hvis kun en del af motivet ses.</p> <p>Eks: et hundehoved stikker frem bag en busk i stedet for en hel hund og en hel busk – med behørig afstand mellem de to motiver.</p>		

Hvis man forventer, at billedkommunikationen efterhånden vil medføre en større billedsamling, bør man fra starten overveje bevidst brug af:

1. Baggrundsfarver (f.eks. blissfarveopdeling)
2. Farvede kanter (f.eks. i forhold til ordklasser)
3. Forskellige farver, former og størrelser (f.eks. ved personer med CVI)
4. Systematik (f.eks. i PODD med fast placering af symboler og navigationshenvisninger)

3.b Forenkling og struktur

Der findes yderligere en række overvejelser, som kan have stor betydning for mange med funktionsnedsættelser, og som er nødvendige at tage med i arbejdet med billedkommunikation for personer med alvorlige hjernemæssige synsproblemer (CVI)

<p>Koordination af synsindtryk</p> <p>Hvis personen har problemer med visuelt at forholde sig til mange synsindtryk på en gang kan det hjælpe at gå tæt på billedet. Jo tættere man er, på det man skal se, jo mere fylder det i ens synsfelt. Dermed udelukker man samtidig irrelevante og forstyrrende synsindtryk. En anden måde at gøre det på er at afdække omgivelserne.</p> <p>På billedet er computerskærmen bygget ind i en sort kasse, så opmærksomheden rettes mod det, der sker på skærmen.</p>	
<p>Farver tiltrækker ofte mere end andet</p> <p>Nogle børn med CVI foretrækker en særlig farve, ofte rød, gul eller neonfarve. Det kan dog være en hvilken som helst farve, en særlig farve, der hører til familien eller farven på et yndlingslegetøj.</p> <p>Brug den ønskede farve til at støtte brugen af synet og tilføj så moderate forskelle for at udvide interessen.</p>	
<p>Bevægelse/ro kan tiltrække og støtte synet</p> <p>Ofte kan man hos personer på tidlige udviklingstrin, som har CVI, fange deres visuelle opmærksomhed ved at bevæge billedet lidt eller vippe med det i synsfeltet - inden for en arms længde. Hvis man ikke kan opnå opmærksomhed på billedet ved at holde det foran øjnene, kan man forsøge at holde og bevæge det lidt ude i siderne af synsfeltet. En bankelyd på billedet kan yderligere tiltrække opmærksomheden. Når personen har rettet sit blik mod billedet, skal det herefter holdes i ro. På senere udviklingstrin er det som regel unødvendigt at bevæge eller vippe med billedet for at fange opmærksomheden.</p>	

Latenstid

Det kan tage tid at finde, fokusere, akkommodere, aflæse, tolke/genkende og kognitivt bearbejde et synsindtryk. Derefter skal personen sammenholde synsindtrykket med situationen og andre kendte hændelser og forholde sig følelsesmæssigt til det. Først derefter kan personen komme med en respons. Denne proces kan tage minutter.

Vær opmærksom på, at der kan være forskel på latenstiden afhængig af om man f.eks. ligger eller sidder. Konkurrerende sanseindtryk (f.eks. lyde og lugte) kan ligeledes påvirke latenstiden.

Svingende synsevne

Synsevnen kan være svingende afhængig af fysiologiske forhold. For eksempel kan en simpel forkølelse, der er undervejs, medføre, at synsevnen nedsættes. Dette gælder også ved stærke emotionelle stemninger.

Nogle personer med CVI kan ikke gøre to ting på en gang. De kan for eksempel først se og derefter evt. høre eller gøre noget.

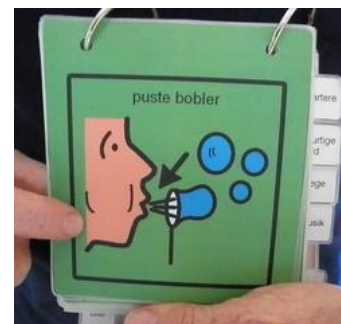
Kendte/ukendte synsindtryk

Som i mange andre forhold i livet, er det nemmest at håndtere noget, man kender. Derfor kan genkendelsens glæde være stor ved kendte billeder, og "læsbarheden" bliver dermed større.

Det modsatte gælder for billeder af noget, man ikke har set før - eller ikke kan huske, at man har set før.

Gentagelse af synsindtryk under gunstige forhold fremmer genkendelighed

Skab genkendelighed med symbolers placering og farver på emnetavler til brug i naturlig sammenhæng

symboler til en leg-blæse sæbebobler

leg med dukker

Koordination af syn og bevægelse

Nogle personer med CVI har store vanskeligheder med at se på noget og samtidig bevæge deres hænder hen imod det. De vil f.eks. først se på billedet. Derefter ser de væk, mens de rækker ud, peger eller tager fat om billedet. Dette er vigtigt at vide, hvis man vil have personer til at gøre noget med billeder. Det samme vil tydeligt kunne ses i andre situationer som kræver øje-håndkoordination f.eks. i forbindelse med måltider.

For nogle børn er der problemer med at have opmærksomhed på det at se og det at bevæge sig på samme tid, fordi begge dele kræver bevidst indsats og opmærksomhed – ingen af delene er automatiserede.

Koordinationen kan også være påvirket af motoriske problemer. Billedet viser, hvordan man kan placere kontakt og skærm i samme blikretning.

Koordination af syn og øvrige sanser

Man modtager hele tiden sanseindtryk på alle kanaler (høre, se, smage, føle, lugte samt muskel/ledsansen). Man har brug for at kunne sortere, hvilke af de mange sanseindtryk, der er væsentlige for den aktuelle aktivitet. Der er personer, der har svært ved at klare indtryk på mere end én sansekanal af gangen. Disse personer kan også have svært ved at skelne væsentlige sanseindtryk fra uvæsentlige.

Vær opmærksom på, at det kan påvirke synsevnen, at der er baggrundsstøj f.eks. tv/musik i baggrunden, eller en støjende medborger. Det kan også være lugte, der gør én uopmærksom eller bange (duft af nybagte brunkager eller luften i tandlægens klinik).

Opdel det at se og det at lytte, så det følger efter hinanden i stedet for at komme samtidig.

3.c Hjælpemidler til billedstøttet kommunikation

En lang række hjælpemidler kan indgå i kommunikationsprocessen. Det kan være fra enkle billeder og symboler på laminerede sider til avancerede teknologiske løsninger, betjent med øjenbevægelser.

Det følgende er en oversigt over:

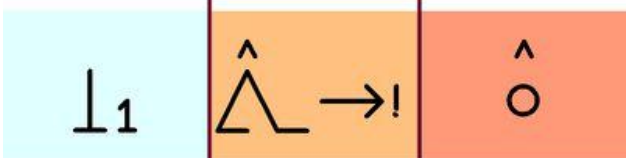
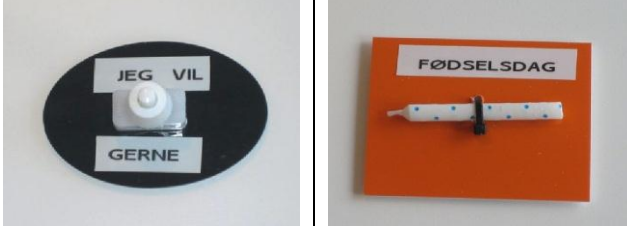
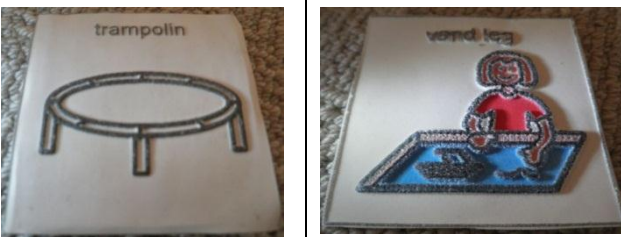
- Billed- og symbolsæt til kommunikation
- Programmer til udarbejdelse af billedstøttet materiale
- Lav- og højteknologiske hjælpemidler
- Tilgrænsende hjælpemidler og redskaber

”Papeknologiske løsninger vil blive beskrevet under kap. 3.d.

Der sker en stor udvikling inden for området. Det, der er medtaget i dag er måske forældet i morgen. Der skal derfor henvises til at søge oplysninger om de forskellige produkter hos forhandlerne, hvorfor hjemmesideadresser er medtaget.

Via Socialstyrelsens hjemmeside: www.servicestyrelsen.dk er der adgang til en hjælpemiddel-database.

Billed- og symbolsæt til kommunikation		
<p><i>ARACAAC symboler, ca. 6000.</i></p> <p>Oversættelse fra spansk af Kommunikationscentret, Hillerød Indeholdt i picto-selector. Frit tilgængelig www.kc-hil.dk</p>		
<p><i>Gratissskole billeder</i></p> <p>Enkle symboler ca. 1500. Et symbol findes i flere udgaver med eller uden farve. Frit tilgængelig http://www.gratissskole.dk/?mod=minipic</p>		
<p><i>PCS-symboler</i></p> <p>Integreret i programmet Boardmaker, ca. 13000 symboler. Kan fås integreret i andre programmer. Et symbol findes i flere udgaver med og uden farve. www.abhh.dk / www.dalpres.dk</p>	<p>køre køre køre</p> 	
<p><i>Widgit symboler</i></p> <p>Integreret med Kommuniker-produkter. Findes med og uden farve. www.mikrov.dk</p>		
<p><i>Symbolstix</i></p> <p>Integreret med Tobii-produkter. Findes med og uden farve. Ca. 1000 symboler. www.ask-ikt.dk</p>	 <p>færdig køre køre</p>	

<p><i>Pictogramdatabasen</i></p> <p>Database med knap 1000 pictogrammer. Sort/hvide. www.spf-herning.dk</p>			
<p><i>Sclera piktogrammer</i></p> <p>Oversættelse af belgisk-hollandske piktogrammer. Indeholdt i picto-selector. Frit tilgængelig www.handikram.dk, www.kc-hil.dk</p>			
<p><i>Tegn clipart.</i></p> <p>Database med ca 1500 tegngloser, som tegn clipart. www.matcen.dk</p>	 <p style="text-align: center;">jag løbe sige</p>		
<p><i>Bliss-symboler</i></p> <p>Findes integreret med Boardmaker, Tobii-produkter og Programsnedker. Se disse. På nettet findes programmer til selv at fremstille symboler. Færdige papirsymboler kan købes. www.blissdk.dk</p>	 <p style="text-align: center;">jag løbe sige</p>		
<p>Specielt visuelt / taktilt materiale</p>			
<p><i>TAKTUS</i></p> <p>System af taktile symboler udarbejdet af Kirsten Larsen, Synscenter Refsnæs efter amerikansk metode, <i>Calendar</i>. Symbolerne har forskellig baggrundsform og farve samtidig med en konkret ting på forsiden samt tekst. www.taktus.dk</p>			
<p><i>Symboler på svulmepapir</i></p> <p>Forenklede symboler i sort/hvid, som er overført til svulmepapir. Herved står konturerne sorte og hævede i forhold til papiret. Kan efter nærmere aftale fremstilles på materialelaboratoriet, Synscenter Refsnæs. www.refsnæs.dk</p>			

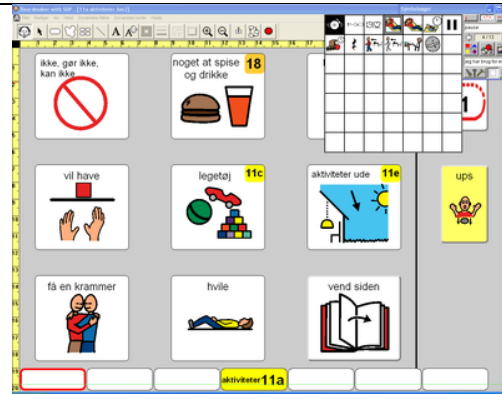
Programmer til udarbejdelse af billedstøttet materiale

Til papteknologi og lavteknologi

BoardMaker

Program til opbygning af tavler, kommunikationsbøger og andet materiale. Skabeloner til en lang række statiske talemaskiner. Tavler kan danne grundlag for tavler til dynamiske talemaskiner. Alle slags billeder og symboler kan hentes ind i programmet.

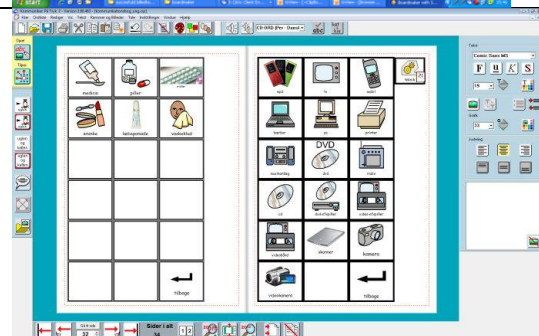
www.abhh.dk eller www.dalpres.dk

Kommunikér på tryk 2

Program til opbygning af tavler, kommunikationsbøger og andet materiale. Benytter Widgit symboler. Alle slags billeder og symboler kan hentes ind i programmet.

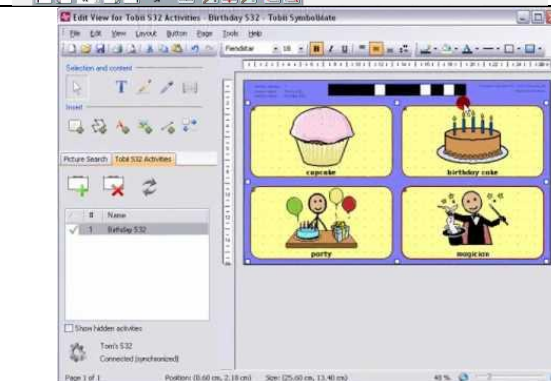
www.mikrov.dk

Symbolmate

Program til opbygning af tavler, kommunikationsbøger og andet materiale. Benytter Symbolstix. Skabeloner og program til tavler til TobiS32 talemaskine. Alle slags billeder og symboler kan hentes ind i programmet.

www.ask-ikt.dk

Picto selector

Program til opbygning af tavler, kommunikationsbøger og andet materiale. Benytter en række forskellige symbolsæt i farve og sort/hvid samlet i Picto selector. Alle slags billeder og symboler kan hentes ind i programmet.

Program inklusiv symboler kan frit hentes fra:

www.kc-hil.dk

Til dynamiske talemaskiner / computer

ProgramSnedker

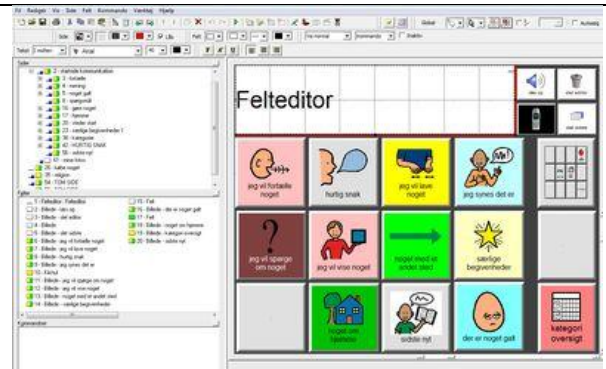
Program til opbygning af dynamiske sider på en tablet-pc.

Kan sættes til betjening med trykfølsom skærm, mus/museerstatning, kontakt, lys- og lydscanning, øjenstyring

Med internetopkobling og SIMkort kan symboler benyttes til email og sms. Svar bliver læst op.

Benyttes ofte med Rolltalk tablet-pc.

www.abilia.dk

Tobii communicator

Program til opbygning af dynamiske sider på en tablet-pc.

Kan sættes til betjening med trykfølsom skærm, mus/museerstatning, kontakt, lys- og lydscanning, øjenstyring

Med internetopkobling og SIMkort kan symboler benyttes til e-mail og sms. Svar bliver læst op.

Benyttes oftest med Tobii tablet-pc.

www.ask-ikt.dk

Speaking dynamically Pro

Overbygning til programmet BoardMaker, som herved bliver *dynamisk*.

Kan sættes til betjening med trykfølsom skærm, mus/museerstatning, kontakt, lys- og lydscanning.

www.abhh.dk
www.dalpres.dk

Kommunikator: Symbolskrivning

Program til støtte til skrivning og kommunikation og til opbygning af dynamiske sider på en tabletpc.

Programmet benytter Widgit-symboler.

www.mikrov.dk

MyTalk

Program til opbygning af dynamiske tavler til kommunikation på I-pad/I-phone og tablets med android styresystem. Udarbejdes på pc og synkroniseres med tablets/smartphones. Der kan tilkøbes dansk talesyntese.

www.mytalktools.com

Tapspeakchoice

Program til opbygning af dynamiske tavler til kommunikation på I-pad. Der medfølger 4500 PCS-symboler og talesyntese på dansk. Kan tilpasses til betjening med scanning og enkeltkontakt.

www.conleysolutions.com

Lav- og højteknologiske hjælpemidler:

Taleklodser, enkle

Velegnede til at tilkalde opmærksomhed og korte beskeder

Har oftest en taletid på ca. 10 sekunder. På nogle typer kan man sætte billeder under et låg.

Obs: risiko for blænding og lysreflektion fra det blanke låg.

www.inklusiononline.dk

Taleklodser, avancerede

Velegnet til deltagelse i fællesskab med faste svar eller "social scripts" (Burkhart, 2002)

Har oftest mulighed for at indtale lange sekvenser og flere sekvenser efter hinanden. Der kan sættes billeder under et låg.

Obs: risiko for blænding og lysreflektion fra det blanke låg.

www.abhh.dk
www.ask-ikt.dk

Talende fotoalbum

Velegnet til at kunne fortælle om særlige oplevelser, underbygge det man ser på billeder, symboler m.v.

Fotoalbum, hvor der kan indtales en besked på hver side, i nyere udgave kan der indtales 200 minutter, og talen gemmes på et SD-kort.

Obs: risiko for blænding og lysreflektion fra de blanke plastlommer til billeder.

Kan udbygges med farvelabel, hvor der skal trykkes, billeder kan lamineres med mat laminering og sættes uden på lommen.

www.abhh.dk, www.dalpres.dk
www.inklusiononline.dk

Talemaskiner, statiske

Velegnet til deltagelse i spil, enkel kommunikation, til at starte kommunikationen efterfulgt af uddybning i kommunikationsbog.

Maskine, hvor der kan indtales beskeder på et antal felter (1-32) og ofte i flere lag.

Betjenes ved tryk på de enkelte felter, hvorved det indtalte afspilles. Kan betjenes med tryk på en kontakt, hvor skift mellem felter kan følges som lys, der flytter sig eller ved kort afspilning af det, der er indtalt på et felt.

Tavler(overlæg) laves i program på computer og lamineres (mat laminering). Der skal skiftes tavle til de forskellige lag, skal oftest gøres af kommunikationspartner.

www.abhh.dk
www.ask-ikt.dk
www.dalpres.dk
www.abilia.dk

Talemaskiner, dynamiske

Små computere oftest med trykfølsom skærm. Skærbilledet opbygges i et kommunikationsprogram, og ligner de sider, der er i kommunikationsbøger og på statiske talemaskiner. Forskellen er, at tryk på et felt automatisk kan skifte til en ny side, som uddyber det symbol man valgte. Kræver ikke en hjælper til at skifte side eller tavle. Kan betjenes med kontakter og scanning mellem felter, mus og alternative mus, hoved- og øjenstyring. Talemaskinen er ofte tilkoblet personens el-kørestol, så den kan virke hele tiden og lader op sammen med el-kørestolen.

www.abhh.dk, www.ask-ikt.dk
www.dalpres.dk, www.abilia.dk
www.fizzbook.dk

Tavle-pc-ere

En slags bærbar computer med forskellige finger/håndmuligheder. Starter op med det samme. Har meget lang batteritid. Lav vægt. Findes pt. i udgaver med 3 forskellige styresystemer. Skærbilledet opbygges i et kommunikationsprogram. 2 programmer fås pt. med dansk syntetisk tale. Pt. ingen kompatible programmer fra almindelige dynamiske talemaskiner og computere med dansk syntetisk tale.

For aktuelle udgaver se www.google.dk

Smartphones som talemaskine

Program opbygges på computer i kommunikationsprogram og overføres til smartphone og i-phone. Dansk syntetisk tale og mulighed for indtaling. Der kommer hele tiden nye programmer til.

www.abilia.dk, www.mytalktools.com

Computer

Computer kan benyttes til forskellige programmer, hvor kommunikation kan ske omkring fotos og symboler for særlige aktiviteter som ferie, festivaler m.v. Man kan udveksle mails med symboler.

Skærmen kan være trykfølsom, hvis det er hensigtsmæssigt, ellers kan betjening ske med kontakt eller mus/museerstatning. Fås indbygget i bordplade, som kan vinkles.

Trykfølsom skærm kan fås i computerbutikker og hos:

www.jadea.dk, www.ikt-gruppen.dk

Tilgrænsende hjælpemidler og redskaber

Stor pil fra Synscenter Refsnæs

Program med pilemarkører i forskellige størrelser og farver, så musemarkøren kan få den farve og størrelse på pc skærmen, som passer den enkelte bedst.

Gratis for svagsynede børn

www.refснаes.dk

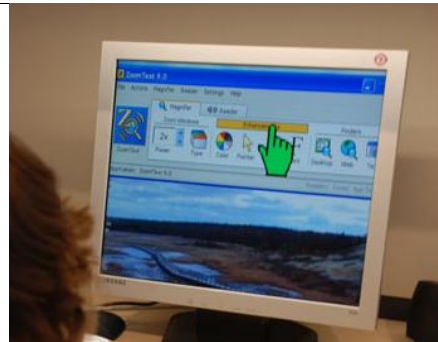

Forstørrelsesprogrammer til pc.

Et simpelt forstørrelsesprogram følger med Windows. Se under hjælp til handicappede.

Er der brug for et mere avanceret program kan benyttes Zoomtext, som kan forstørre op til 12 gange.

www.zoomtext.dk

Syntetisk tale

Programmer, som giver mulighed for at få tekst/symboler læst op. Kan bekræfte rigtigheden af det valgte symbol.

Kan købes som tilbehør til flere af de nævnte kommunikationsprogrammerne; kan benyttes til det konkrete kommunikationsprogram.

Findes med herre eller damestemme. Findes på mange sprog.

www.mikrov.dk

Flexiboard

Programmerbar tavle, som kan benyttes som tastatur til computer eller med symboler og genveje til skriftlig og mundtlig kommunikation. Fra få til 128 felter. Kan også benyttes til fortræning til kommunikation.

www.abilia.dk

CCTV

Closed-Circuit TeleVision

Forstørrelsesapparat, som kan benyttes til f.eks. at give et forstørret billede af en konkret ting eller forstørre et billede eller en detalje i billedet. Kan også benyttes til fortræning til billedkommunikation.

Forhandlere se hjælpemiddelbasen via

www.servicestyrelsen.dk

3.d Eksempler på praktisk brug

Personer, som har brug for billedkommunikation, har som tidligere nævnt forskellige funktionsniveauer med baggrund i deres fysiske og psykiske funktionsnedsættelser. Kommunikationen vil ligeledes finde sted i forskellige sammenhænge. Det har betydning for:

- valg af "ordforråd"
- opbygning af det materiale, som skal bruges i kommunikationen
- de metoder, som kan stå til rådighed.

Mange har gennem årene fået lavet kommunikationsmateriale, som er forstået af de personer, som har lavet det og den person, som skulle bruge det. Er der sket et personaleskift eller et institutionsskift, har det ofte været svært at videreføre kommunikationen.

Der findes forskellige kommunikationssystemer, som er brugbare til en bred gruppe af personer. De har tydelige vejledninger og er ofte med skabeloner, som begrænser det arbejde, der skal til for at gøre materialet personligt og vedkommende for personen og alle i personens nærhed.

I alle tilfælde er det vigtigt at gøre sig klart, at fremstilling, instruktion i brugen samt kommunikation med brug af billedstøtte og vedligeholdelse af materialet er tidskrævende.

Mange har haft glæde af at starte udviklingen af materialer til billedstøttet kommunikation med en temadag eller et kursus. Relevante kurser udbydes af nationale, regionale og lokale rådgivningscentre, patientforeninger og private videnspersoner.

Adgang til kommunikationsmateriale kan give personen en mulighed for at være *deltager* i stedet for *tilskuer* til sit eget liv. Det gør en forskel.

Det system man vælger bliver personens "sprog". Det er vigtigt, at det følger personen uanset personaleskift eller institutionsskift. Husk at udbygge og tilrette systemet løbende efter personens behov.

Valg af "ordforråd"

At vælge det ordforråd en person skal have adgang til, er en stor udfordring. Hvad har personen brug for at sige? Til hvem? Hvornår? Og hvordan?

– og hvad har samtalepartnere brug for at kunne udtrykke over for personen med billedstøtte?

Det er vigtigt at huske, at personen ikke er "født" med forståelse af symbolerne: Samtalepartnere skal være rollemodeller og selv bruge symbolerne, så personen får en forståelse for, hvordan man bruger symbolerne til kommunikation.

Overvejelser ved valg af ordforråd:

- Aldersrelevant sprog
- Særlige interesser/emner
- Ord som aktiverer omgivelserne
- Enkelt ord eller sætning?
- Mange ord eller få kendte ord?
- Morsomme ord og aldersbestemte udtryk:
 - jeg er den bedste
 - pral..
- Hvordan vil omgivelserne reagere på udsagnene?
- Ord, der åbner og dækker bredt (handle og forretning i stedet for f.eks. FØTEX)

Undersøgelser viser, at ca. 80 % af det vi siger, udgøres af et kerneordforråd*, som kan bruges i alle situationer (Van Tatenhove, 2002, Baladin, 1999). Det er stort set ens på forskellige sprog og består af 100-200 ord.

Ordforrådet giver mulighed for at vise årsagen til kommunikation; f.eks. at søge opmærksomhed, bede om noget, svare på noget, kommentere noget, fortælle noget, afvise og beklage sig.

De sidste 20 % dækker tilgrænsende ordforråd, som kun kan bruges i en særlig situation eller til et særligt emne. Det vil ofte være navneord.

Kan man kun overskue få symboler, er det derfor vigtigt at de kan bruges i mange sammenhænge. Kerneordforråd er ofte ord, det er svært at finde genkendelige og forståelige symboler til. Det er lettere at finde til navneord.

Opbygning af kommunikationstavler

Tavler, som benyttes til udpegning, kan være opbygget på forskellige måder, og med baggrund i forskellige tanker om og principper for kommunikationen og struktur.

De overvejelser man gør sig vil i de fleste tilfælde gælde både lav- og højteknologiske løsninger.

Ved billedfremstillingen bør man være opmærksom på, at personen får de bedste muligheder for at forstå og bruge det der ses. Følgende bør overvejes:

- Størrelsen på de enkelte billeder
- Antal billeder og placering på siden / tavlen
- Afstand mellem billederne
- Billedkvaliteten, se kap. 3.a
- Baggrundsfladens betydning
- Valg af symboler
- Materialer til "papteknologiske løsninger"

Størrelsen på de enkelte billeder:

Afhænger af synsevnen. Det skal være stort nok til, at man kan se det uden at anstrenge sig. Samtidig må det ikke være så stort, at man mister overblikket over det, der skal ses i sammenhæng. Personer med synshandicap ser og udnytter deres synsrest meget forskelligt.

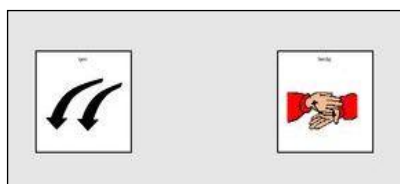
Antal billeder og placering på siden / tavlen:

Kan personen kun magte at se på et billede af gangen (det kan være enten lille eller stort):

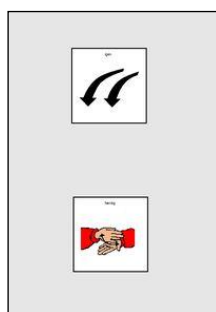

Kan personen magte flere billeder på en gang:

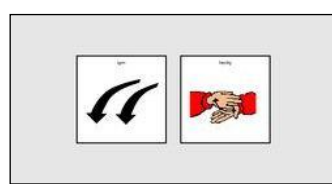
To billeder på samme flade

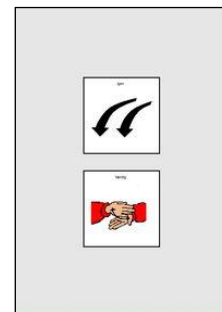
Vandret med stor afstand

Lodret med stor afstand

Vandret med mindre afstand

Lodret med mindre afstand

Flere billeder på én flade

Vandret

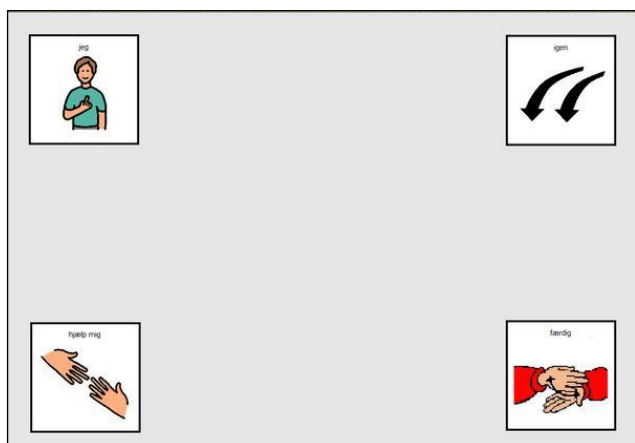

Lodret

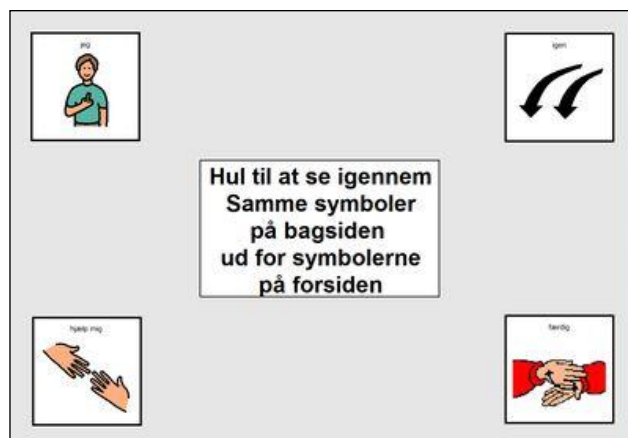

A4 flipover, sort karton med mat laminering og velcro

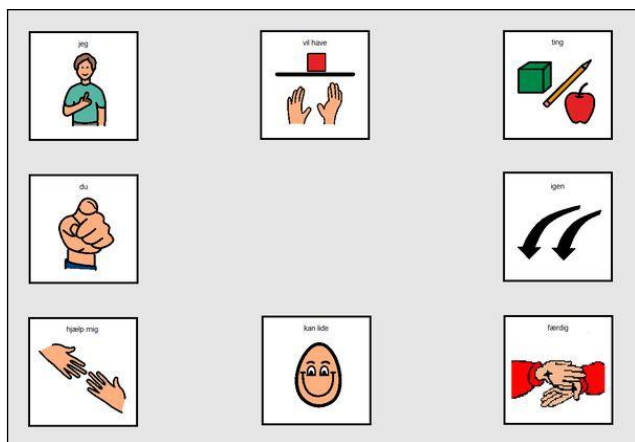
Vær opmærksom på, at manglende respons på valg mellem to symboler kan betyde, at ingen af de to ønskes. Dette kan evt. løses med brug af et 3. symbol som dækker **noget andet** eller **ingen af delene**.

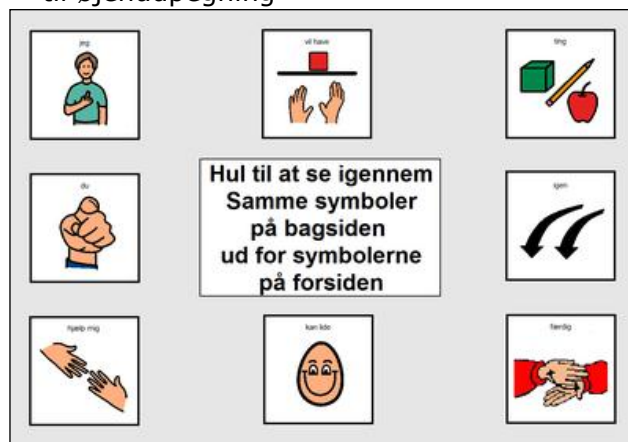
I hjørnerne af et udpegningsområde

I hjørnerne af en udpegningsramme - til øjenudpegnig

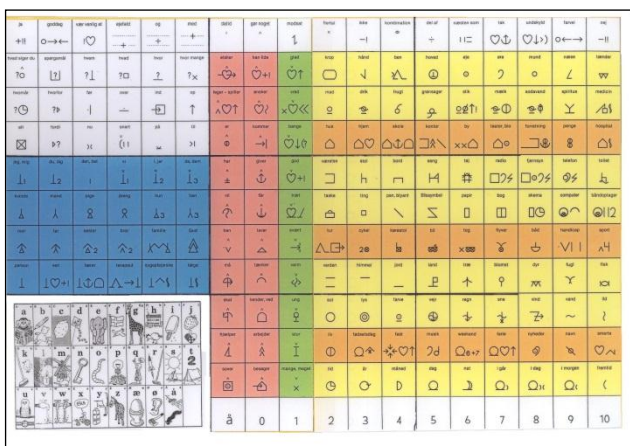
I hjørnerne af et udpegningsområde + midt mellem hjørnerne

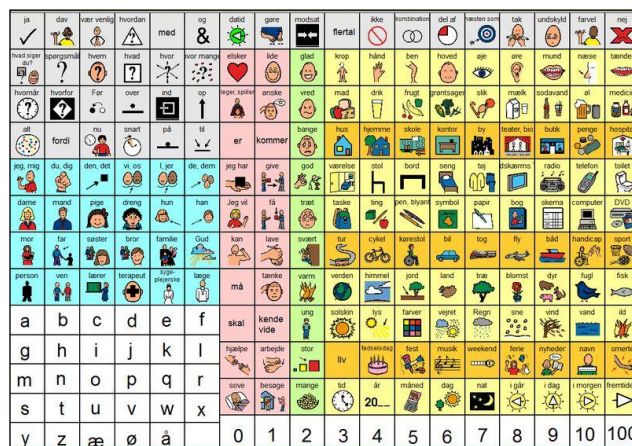
I hjørnerne af en udpegningsramme + midt mellem hjørnerne - til øjenudpegnig

Jo flere billeder der er på en tavle, jo flere valgmuligheder har man. Jo flere billeder der er på en tavle, jo sværere kan det være at skelne de enkelte billeder

Hvor stor kan tavlen være, så personen kan overskue hele tavlen og pege ud på hele tavlen?

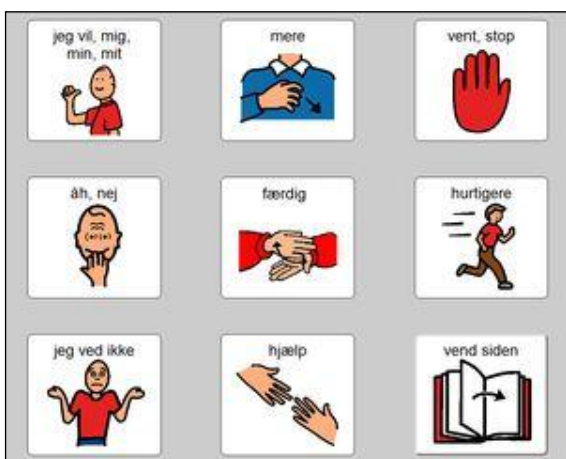

Blisstavle 216 felter

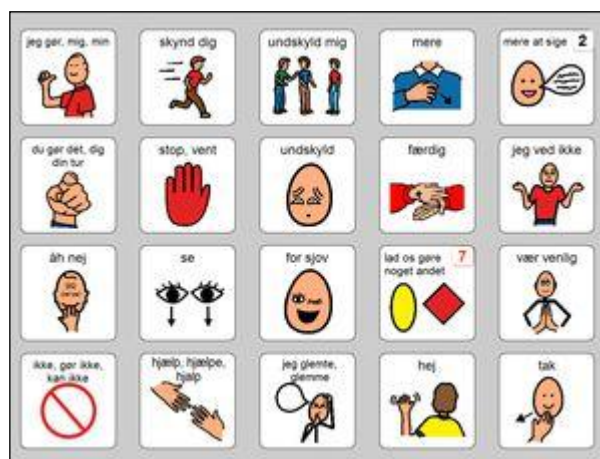

De 216 felter omsat til PCS-symboler

Ved større tavler kan en farvemærkning lette orienteringen. Man kan f.eks. anvende Bliss-farverne med lys grå / hvid for småord, blå for personlige stedord, rød for udsagnsord, grøn for beskrivende ord og gul / orange for navneord.

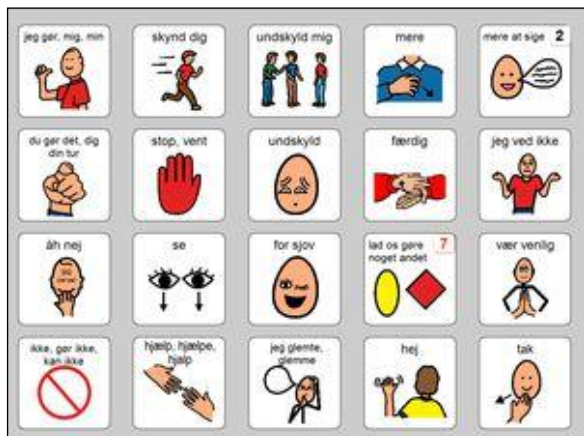

Få billeder øger overskueligheden.

Flere billeder øger kompleksiteten.

Afstand til nabobilledet / nabobilleder

Størst synsvenlighed opnås ved at symbolerne står adskilt fra hinanden med en afstand som gør, at de enkelte symboler kan opfattes og ikke ses som ét stort symbol

Baggrundsfladens betydning

Tydlig markering af et felts kant og kontrast til baggrund kan lette forståelsen. Vær opmærksom på, at baggrundsfarve og felters kanter opfattes meget forskelligt. Baggrund med kraftig farve og tykke sorte rammer kan tage synsopmærksomheden fra symbolerne.

Valg af symboler

Ved valg af symboler til en tavle eller kommunikationsbog er man ikke bundet til et bestemt symbol- eller billedsystem. Det betyder, at man kan vælge de symboler og de billeder, som passer bedst til personen og den situation, som det handler om. Det er dog vigtigt hver gang at vælge det samme symbol for det samme begreb.

Materialer til "lavteknologiske løsninger"

Papir

De fleste kommunikationsmaterialer vil blive trykt på papir og herefter lamineret. Skal materialerne bruges som en samlet kommunikationsbog anbefales at benytte papir af tykkelsen 80 gr for ikke at få for tung en bog. Skal materialerne benyttes som enkeltark betyder vægten af papiret ikke så meget.

Laminering

Til laminering af materialer til kommunikation er det meget nødvendigt at benytte mat laminering for at undgå unødige genskin fra en blank overflade og dermed evt. problemer med at se symbolerne. Som beskrevet under papir er det også ved laminering vigtigt at benytte tynd laminering dvs. mat 75 eller 80 micron for at undgå unødige vægt, når det benyttes til kommunikationsbøger. Det kan til gengæld være vigtigt at benytte tykkere laminering til enkelttavler eller små kommunikationsbøger for at opnå stabilitet.

Vandfast papir

At printe, klippe til, laminere og klippe til igen tager tid. Det kan derfor i nogle tilfælde være hensigtsmæssigt at benytte vandfast papir. Det kan man trykke direkte på og man behøver kun klippe til en gang. Vandfast papir er dog forholdsvis blødt, hvis det ikke skal være for tykt og tungt. Det er særligt hensigtsmæssigt til brug, hvor materialet kan blive vådt eller har brug for at kunne tørres af.

Der findes flere forskellige typer af vandfast papir. Det er af meget forskellig kvalitet og kræver ofte laserprintere.

Samlemuligheder

Kommunikationsbøger bliver ofte samlet med ringe eller spiraler af forskellig slags. Det har betydning, at man let kan bladere og vende sider helt rundt.

Vær opmærksom på, at det ikke er alle spiraler, der giver mulighed for dette.

Spiralerne kræver forskellige maskiner til at lave hullerne.

Aktivitetssider eller mindre kommunikationsbøger bliver ofte samlet med "nøgleringe", som kan åbnes helt. Som midlertidig løsning kan bruges elektrikerstrips.

Ringbind kan også benyttes til samling af aktivitetssider og kommunikationsbøger. Tænk på vægten!

Tavletyper

Kategoritavler

Er organiseret efter f.eks. personer, steder, tøj, mad.

De giver kun mulighed for at udpege en ting og personen har ingen mulighed for at vise, hvad der skal kommunikeres med symbolet.

At pege på HAT kan betyde:

Jeg har en hat
Jeg vil gerne have en hat
Jeg vil have hat på
Jeg har haft en hat på
Vi leger, at jeg har en hat
Mor har en hat
Jeg skal med mor ud at købe en hat
Min dukke skal have hat på
osv.

Aktivitetstavler

Opbygges til særlige aktiviteter eller situationer.

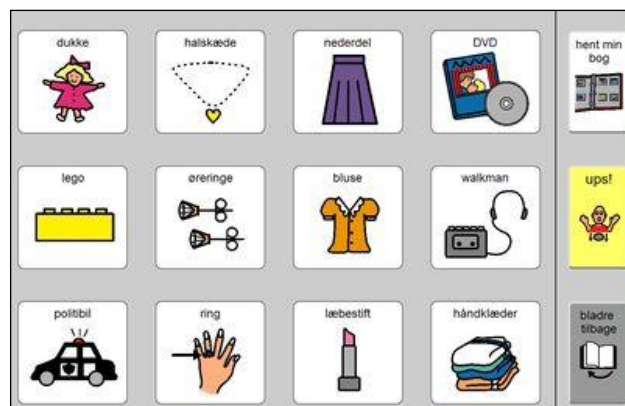
De giver mulighed for at personen er aktiv i situationen, men giver ikke mulighed for at tale om aktiviteten/situationen i andre sammenhænge.

Til en aktivitet kan der være flere sider. Der vil ofte være en side til kommunikation om aktiviteten og en kategoriside.

Det er en god ide at opbevare aktivitetstavlerne sammen med den aktivitet, som de skal bruges til

Aktivitetstavler til juleindkøb, venstre tavle er ens for alle, som skal på indkøb

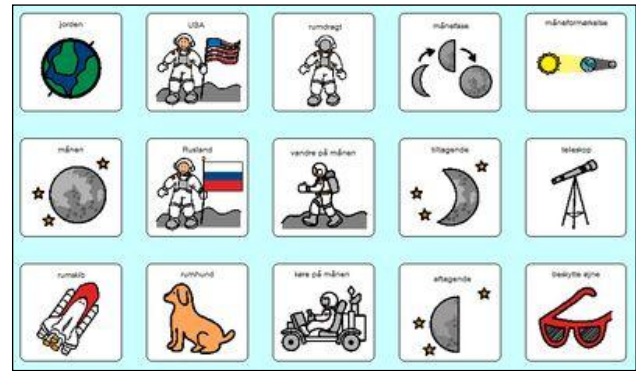

mens højre tavle vil være tilrettet den enkeltes julegaveindkøb

Emnetavler

Er opbygget efter emner af særlig interesse, hobbies, til særlige skolefag, f.eks. rumfart. Kommunikationen holder sig snævert til emnet.

Tavlen kan evt. indeholde et felt, som giver mulighed for at bede om sin kommunikationsbog / -hjælpemiddel.

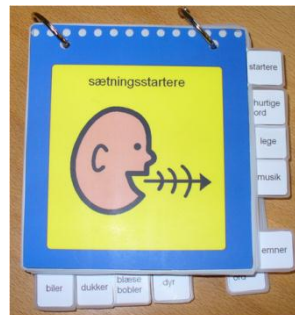

Kommunikationstavler / bøger

Kan være opbygget og organiseret på mange forskellige måder, som en samling af kategori-, aktivitets- og emnetavler eller efter kommunikative funktioner.

En kommunikationsbog vil ofte bestå af sider med tavler, der er organiseret efter den form, der passer bedst til kommunikation af de enkelte emner. Der vil altid være et kerneordforråd, som giver mulighed for at kommunikere mere bredt samt en form for oversigt over indholdet.

Bogen vil ligeledes have en eller anden form for faner samt anden indikation til at finde rundt i bogen.

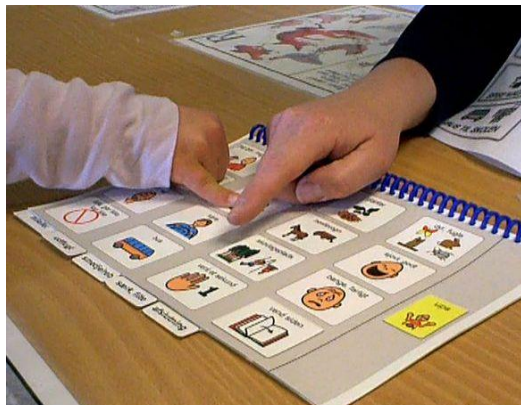

Betjening

At udvælge de symboler man ønsker at bruge, vil kunne ske på forskellig måde.

Direkte udpegning

Har personen ikke særlige fysiske problemer, bruges direkte udpegning af det eller de symboler, som skal bruges til at kommunikere det ønskede.

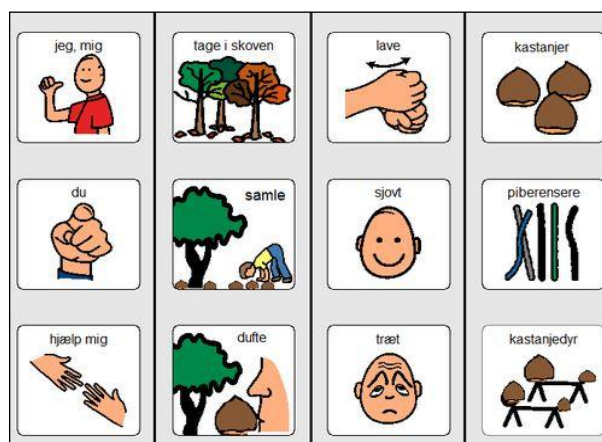
Partnerstøttet visuel eller audio / visuel scanning

Er der mulighed for en grov udpegning f.eks. på en gruppe af symboler (kolonne), vil det kunne gøres først.

Hvis ikke, vil samtalepartneren pege på hver kolonne og spørge, om det ønskede er i den pågældende kolonne.

Der startes fra venstre mod højre, som i skriveretningen.

Derefter kan samtalepartneren pege på de enkelte symboler i kolonnen, og personen vil give et ja-signal ved det ønskede symbol. I nogle tilfælde vil man vælge samtidig at benævne de enkelte symboler.

Tavle opdelt i 4 kolonner med en lodret streg

Tag og vis / giv

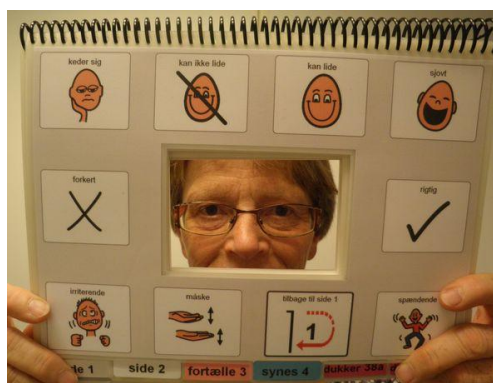
For nogle personer, er det vigtigt at kunne tage det aktuelle symbol og give det til den person, som de kommunikerer med for at det har en mening. Under hver brik er et tilsvarende symbol.

Øjenudpegning

Er det tydeligt, at øjnene bruges til at udpege og til at forsøge at trække samtalepartneren i en bestemt retning vil en udpegning kunne ske med brug af øjnene.

Man bruger ofte tavler med hul i midten.

Benytter man tavler med hul i midten kan samtalepartneren sige:

- Se på de muligheder der er
- Se på mig
- Se på det symbol du ønsker
- Du siger...

I begyndelsen vil man først fortælle hvilke muligheder der er, samtidig med at man peger, og herefter bede personen øjenudpege.

Alternativt kan sættes et spejl i hullet i midten. Man kan så sidde ved siden af personen, og stadig følge med i hvor vedkommende ser hen.

Opbygning af tavler

Man vil ofte være usikker, når man skal opbygge sine første tavler til en aktivitet eller en særlig situation. En mulighed i starten kan være at benytte en skabelon fra en anden aktivitet og så tilrette den.

Ønsker man at starte fra bunden kan følgende struktur for tavlen overvejes:

Spørge-ord Person-ord Udbrud	Handle-ord (udsagnsord)	Beskrivende ord	Navneord
------------------------------------	----------------------------	-----------------	----------

Det betyder, at de enkelte kolonner indeholder symboler, så man følger almindelig læseretning, når man vælger symboler fra kolonnerne fra venstre til højre.

Symboler vil ofte kunne bruges til forskellige ord, som har en lignende betydning og have begge ord skrevet, ligesom personlige stedord kan beskrives med flere ord. F.eks.:

- Samme symbol til: **Mere – igen – en anden.**
- Symbolet for **jeg** vil kunne have teksten: **jeg – mig - min – mit – mine**
- Udsagnsord står ofte i grundform.

Samtalepartneren er "smart" og kan vælge det der passer til situationen.

Det har stor betydning, at man vælger en fast struktur for de tavler og kommunikationsbog en person får. En fast placering af symboler, brug af samme symboler / billeder til samme ordforråd og praktisk brug danner mønstre i hjernen og gør det lettere at huske. Det giver mere overskud i arbejds-hukommelsen til at kommunikere noget nyt.

Metoder med skabeloner

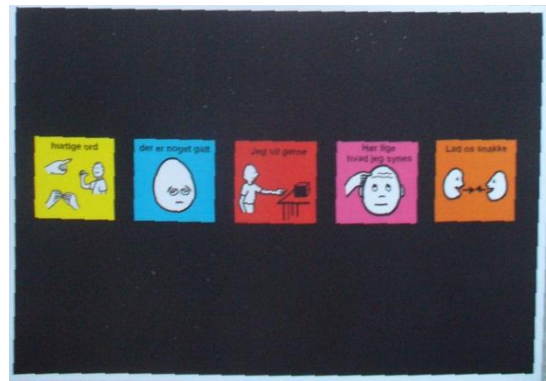
PSAS – Partnerstøtte Auditiv (og evt. visuel) Scanning

PSAS er en særlig måde at strukturere opbygningen af det, man vil sige. Samtalepartneren læser / scanner de ord, der er mulighed for at vælge. Det kan opfattes som en struktureret form for "20 spørgsmål til professoren" med udgangspunkt i en pragmatisk* opbygning og struktur.

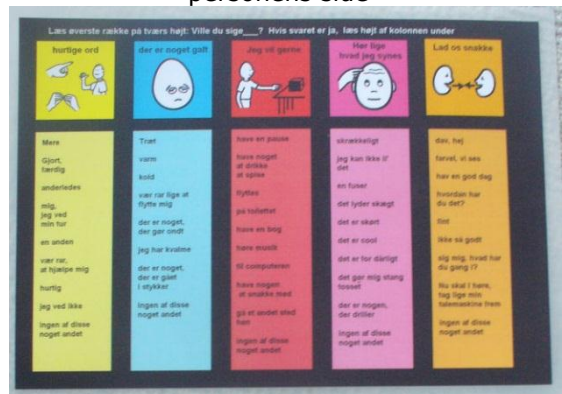
PSAS har fokus på *kommunikationen* og stiller ikke krav til *motoriske færdigheder*.

Samtalepartneren er "smart" i modsætning til en "dum" computer. Samtalepartneren vil også kunne inddrage situationen, kendskab til personen og omgivelserne i sin tolkning af personens valg. Når scanningen samtidig er visuel, vil der på den side, som vender ud mod personen være en række symboler. Disse tager udgangspunkt i hensigten med kommunikationen: **'der er noget galt', 'jeg synes, det her er..', 'der er noget, jeg vil have'..**

Når personen har valgt hensigten, kan samtalepartneren læse op af de muligheder, som valget giver. Vælges f.eks. hensigten: jeg synes det er – kan valget f.eks. være mellem skægt, hyggeligt, rart, spændende, mega træls eller kedeligt.

personens side

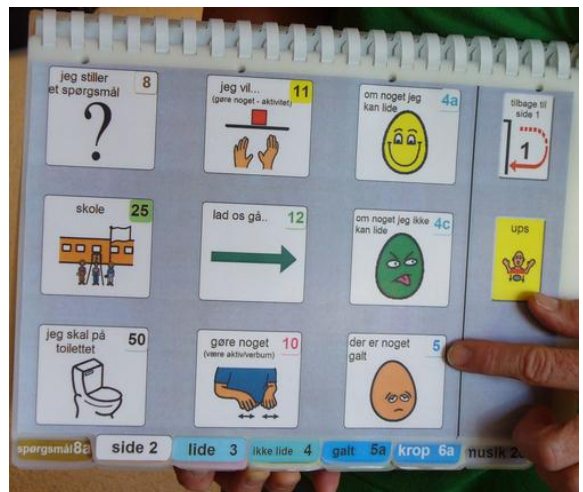
samtalepartnerens side

PODD – Pragmatisk Organiserede Dynamiske Displays (tavler)

PODD kommunikationsbøger er opbygget af tavler med symboler/billeder ud fra den praktiske brug af sproget og organiseret på en dynamisk og systematisk måde.

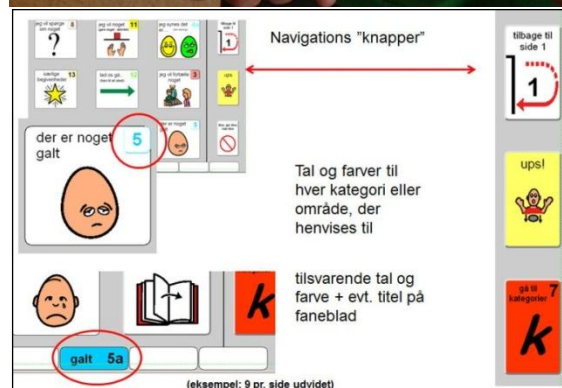
Systemet er udviklet af Gayle Porter (2007). Hun tager udgangspunkt i viden om, at sprog udvikles gennem brugen og i vigtigheden af, at der både er ordforråd til det, personen kan nu og mulighed for at stimulere til videre udvikling.

Danske skabeloner: www.podd.dk

Som ved PSAS tages der udgangspunkt i hensigten med kommunikationen. Gennem valg ledes man til et sandsynligt/forventeligt ordforråd, der kan bruges til kommunikation i den aktuelle situation.

Tal og farver støtter manøvrering i bogen.

BLISS – særlige symboler og fast tavle som udgangspunkt

BLISS symbolerne kan benyttes til kommunikation med baggrund i to færdige tavler med 216 eller ca. 570 symboler.

Det er muligt at tilpasse egne tavler.

Symbolerne er inddelt i 26 grundformer, og et symbol kan være sat sammen af flere grundformer.

Symboler har forskellig baggrundsfarve efter ordklasser.

Udviklet af Charles K. Bliss i 1949.

Benyttet til alternativ kommunikation siden 1971 (Freund).

+	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

De enkelte symboler kan bruges sammen og give en ny mening og mulighed for grammatiske tilpasninger.

F.eks.:

datid og **er**, kan blive til **var**

modsat og **kan lide**, kan blive til **kan ikke lide**

Symbolerne kan også bruges i sammenhæng med andre kommunikationssystemer og med de symboler, som den enkelte ønsker.

datid >	gør noget ^	modsat 1	flertal x	ikke -!
elsker -♡→	kan lide ♡+!	glad ♡↑	krop □	hånd √
leger - spiller ^♡↑	ønsker ♡}	vred x♡<<	mad ○	drik ☹
er ^⊖	kommer →	bange ♡↓?	hus △	hjem △♡

PECS – picture exchange communication system

Metode med brug af billeder til kommunikationsudveksling. Det er opbygget efter et særligt system med 6 faser. De første faser lærer personen at bede om håndgribelige ting. I de senere faser lærer personen mere socialt baserede kommunikative funktioner.

Kommunikationen sker ved, at personen giver sin samtalepartner billedet af den konkrete ting som tegn på kommunikation og får den ønskede ting som svar. Hver gang man har lært nogle nye symboler sættes de i en mappe. Det personen ønsker at kommunikere samles af symboler fra mappen. De sættes på en lille strimmel og gives til den personen kommunikerer med. Der findes færdige materialer til PECS.

Metoden er udviklet i USA omkring 1992. Den var oprindeligt tiltænkt børn med autisme, men benyttes bredt til børn, unge og voksne med sociale og kommunikative vanskeligheder (Bondy, 2002).

Kommunikationspas – KOMPAS

KOMPAS er en samling af oplysninger om en person, som ikke kan tale for sig selv. Tekst og symboler kan være med til at fortælle om familie og personen selv, hvad denne kan lide og ikke lide, hvordan personen skal lejres, foretrukken kommunikationsmåde m.v.

KOMPAS gør det nemmere for nye bekendtskaber at kommunikere med og inkludere personen i socialt samvær.

(DART- Gøteborg, VIHS (VIKOM), TAVSgruppen)

Talking mats – talende måtter

Metode, som benyttes til at give udtryk for ønsker til og holdninger om et udvalgt emne. Det kan f.eks. være aktiviteter delt op efter:

- noget man kan lide
- ved ikke/ligegyldigt
- noget man ikke kan lide

Består af en måtte og symboler med velcro på bagsiden.

(Kommunikationscentret Hillerød, 2011)

Andre systemer

Til nogle kommunikationsprogrammer findes færdige skabeloner med symboler til udskrivning af kommunikationsbøger, enkelttavler og overlæg/tavler til talemaskiner. Andre programmer har skabeloner uden symboler, hvor man selv skal opbygge siderne.

Til nogle talemaskiner medfølger et program, så man kan lave overlæg/tavler til den bestemte talemaskine.

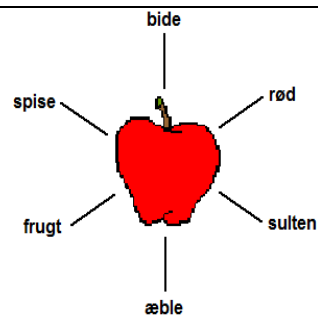
Minspeak

Minspeak er en enkel måde at kode ordforråd på en dynamisk talemaskine. Det tager udgangspunkt i et mindre kerneordforråd og med kombination af symboler efter særlige regler.

Ordet "æble" kan sammen med andre symboler få mange betydninger. Med brug af en begrænset mængde symboler er der adgang til et stort ordforråd.

Se mere på:

<http://sprogmetet.dk/born/sproget-er-minspeak-og-aac/>

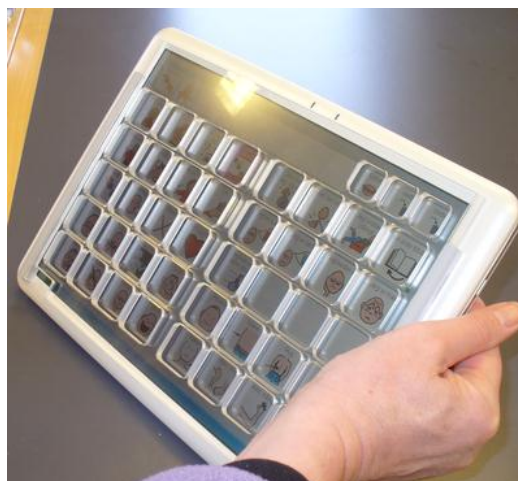
Tilføjelser til teknologiske løsninger

Flere af de tidligere nævnte programmer indeholder mulighed for at kommunikationstavlerne kan gøres interaktive:

Det betyder at tryk på et felt på en trykfølsom skærm kan:

- aktivere hjælpemidlet, så det der står på feltet læses op.
- skifte til en anden side.

Aktiveres et sideskift betyder det, at man kommer væk fra den side, man stod på, - "og hvordan var det nu, man kom tilbage, hvis jeg fik trykket forkert?"

Det kan virke tiltrækkende at opbygge en kommunikationsløsning på en dynamisk talemaskine, da samtalepartneren, så ikke skal skifte side for personen. Man skal dog være opmærksom på at et elektronisk hjælpemiddel ikke altid er velegnet f.eks. i svømmehal eller i regnvejr. Det må derfor anbefales at en person altid har en "papteknologisk" løsning sammen med en elektronisk.

For en person med fysiske problemer kan det kræve meget energi og opmærksomhed at ramme det ønskede felt. Det vil påvirke kommunikationen, som skulle være det primære. Et skjold over talemaskinen vil i en vis grad kunne lette det at ramme korrekt. Nogle programmer kan indstilles, så de kan tilpasses personens muligheder for at trykke og flytte hænderne uden at få en masse fejltryk.

Udviklingen inden for mobiltelefoner og tablet-pc-ere går stærkt. Mange pårørende har både tablet pc og smartphone og taler om apps – programmer hertil. De er lette at betjene for en person med normal motorik og kognition. De pårørende har et ønske om, at deres familiemedlem også skal kunne bruge det, som er almindeligt, men mange af disse nye produkter kræver lette tryk og bevægelser på skærmen. De er derfor ikke let tilgængelige for personer med multiple funktionsnedsættelser.

Der begynder at komme apps med dansk syntetisk tale og brug af kendte symboler.

3.e At komme i gang med billedkommunikationen

Samtalepartnerens forberedelser

Når man i en persons kommunikationsudvikling har valgt at støtte kommunikationen med billeder, er det vigtigt at samtalepartnerne har en forståelse for

- hvad hensigten er
- hvorfor det er udformet, som det er
- hvad det indeholder
- hvordan man bruger det i kommunikationssituationen

Når man selv har klarhed over, hvad man skal og er tryk ved materialet, er man mere kompetent i kommunikationssituationen og kan dermed skabe en tryk situation for personen.

Følgende punkter har stor betydning for at komme godt i gang:

Øvelse

Det kan være en god ide på skift i en personalegruppe at være "person" og samtalepartner og trække nogle sætninger, som man skal kommunikere ved hjælp af kommunikationsmaterialet.

Afsæt god tid, når I planlægger og indøver brugen af kommunikationsmaterialet.

Rollemodel

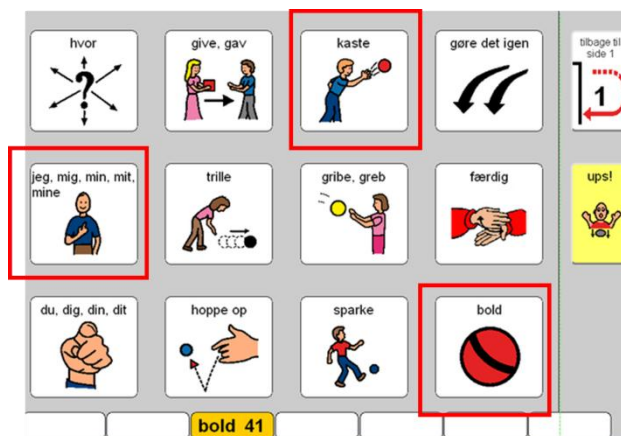
Man skal huske, at det er et nyt sprog. Ingen kan bare lige bruge et nyt sprog, det kræver lang tids praktisk brug. Vær gode modeller til at vise, hvordan man kan få kommunikeret et budskab.

Brug af symboler til kommunikation vil i starten ofte ske fra samtalepartnerens side, som en underbygning af det meningsbærende i det man siger.

F.eks. kan de tre markerede billeder bruges til at sige:

- "**Jeg - kaster - bolden**"
- "**Kast - bolden - til mig**"

Prøv at skrive ned, hvor mange sætninger man kan sige med brug af alle "ordene" på denne tavle!

Fra PODD-bog

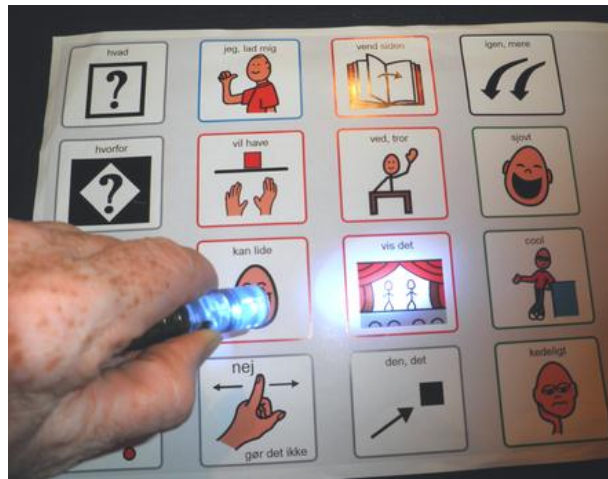
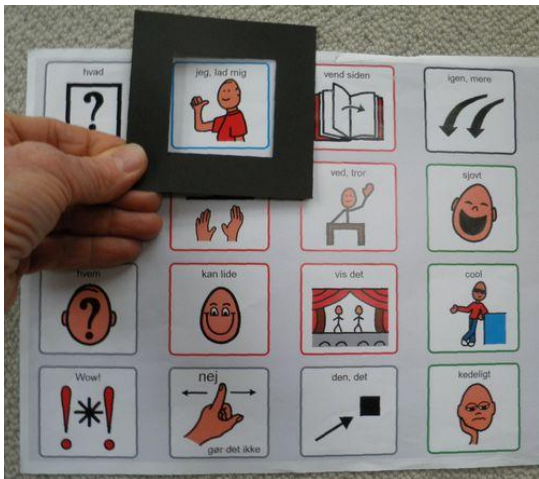
Vink

Der kan være behov for at støtte personen med et vink om, hvad man kan bruge til kommunikation i den aktuelle situation.

En mulighed er at pege og evt. samtidig fortælle om mulighederne.

En anden mulighed kunne være at holde en lille ramme omkring et symbol for at tiltrække opmærksomheden.

Ved at lyse på et symbol med en lille lygte kan man også tiltrække opmærksomhed. Nogle personer har stor hjælp af lyset, mens andre bliver mere forvirret. Prøv jer frem!

At holde motivationen oppe

At være personens kommunikationsmiljø og kommunikationspartner er en vedvarende proces, som kræver engagement og vedholdenhed.

Det er nødvendigt at fastholde engagementet hvis udviklingen af personens kommunikation ikke sker så hurtigt som ønsket og forventet.

Det kan ofte være en god ide at vende tilbage og evaluere kommunikationssituationen og det billedmateriale man har fremstillet til at understøtte kommunikationen. En videooptagelse kan være et godt redskab til at se de små tegn på, hvad der virker, og hvad der overses.

En evaluering kan ende med, at man kan blive nødt til at prøve en anden tilgang til kommunikation med brug af andre strategier og materialer.

At tænke på selv de mindste detaljer, for at hjælpe personen til forståelse og kommunikation om det sete.

Har det ikke været muligt at opnå en brugbar kommunikation med de metoder, som er beskrevet i dette hæfte vil det følgende eventuelt være en mulighed til at arbejde med koblingen mellem konkrete ting og billedforståelse:

Start med at benævne og vise en almindelig ting fra dagligdagen, som naturligt benyttes hver dag, eller evt. en yndlingsting. Hensigten er gentagne gange at se tingen og få den benævnt i naturlige sammenhænge og dermed gå fra at gense til at genkende.

Det kan f.eks. være et personligt krus, der står i tydelig kontrast til bordpladen/dækkeserviet eller ensfarvet dug, så personen kan skelne konkréten fra baggrunden. Undgå andre forstyrrende synsindtryk på bordpladen.

Hvis det er svært at få personen til at fokusere, kan det ofte hjælpe at lave lyd på eller ved genstanden.

Hvis du skal hjælpe med at holde kruset, for at personen kan fokusere på kruset, må du sikre, at synsindtrykket ikke forstyrres af en storblomstret bluse eller tilsvarende forstyrrende indtryk. Derimod må kruset gerne fange opmærksomheden ved hjælp af en neonfarve. Hvis kruset løftes, kan det f.eks. holdes foran en ensfarvet plade i god kontrast til kruset.

Anvend samme benævnelse hver gang. Aftal at alle andre også bruger samme benævnelse, så personen ikke hører mange forskellige benævnelser som: kaffe, mælk, noget at drikke, tørstig, kop, eller krus.

Er personen udviklingsmæssigt på et niveau, hvor vedkommende ikke er helt sikker på sin evne til at aflæse synsindtryk, kan konkreten (her kruset) herefter undersøges nærmere med bl.a. mund, hænder og næse, hvorefter de øvrige sanseindtryk kan hjælpe personen til at konkludere, at det virkelig drejer sig om et krus.

Når personen viser forståelse for benævnelsen af den enkelte konkret, kan man introducere et tilsvarende billede efter samme metode. Personen må dog her nøjes med at støtte sig til synssansen.

At komme i gang for personen

Kommunikation er ikke bare noget der sker, når man får udleveret en kommunikationstavle. Gennem flittig og gentagen brug i naturlige daglige situationer og med god støtte fra omgivelserne kan skabes positive erfaringer og motivation til at kommunikere. Der findes en række tiltag som kan støtte denne proces.

Start med noget, som har stor hurtig virkning f.eks.:

- muligheden for at fortælle, at man vil noget
- at der er noget galt
- hvad man synes om det, man gør lige nu

Sørg for at der er anledning til at bruge kommunikationsmaterialet naturligt i hverdagen.

Det, en person har mulighed for at kommunikere med sin tavle eller talemaskine, skal betyde noget for personen, og det skal gøre en positiv forskel. Her har samspilspartnere en vigtig opgave med at sikre:

- at der er mulighed for at vælge nogle ting, man realistisk har mulighed for
- at samtalepartneren kommenterer hvis kropssproget viser:
 - at der er noget galt
 - at man ser ud til at mene noget om den situation, man er i
 - at man spørger ind med brug af kommunikationsmaterialet.

Man kan skabe situationer, hvor personen har brug for sit kommunikationsmateriale ved f.eks. at glemme en gaffel til aftensmaden eller en terning til det spil, man vil spille.

Det kan også være en god ide at udnytte en bytur med muligheden for at købe ind, gå i svømmehal eller lignende til at bruge sit kommunikationsmateriale. På den måde har personen indflydelse på og mulighed for at give sin mening til kende i forbindelse med, hvad der skal ske i dagligdagen.

Øv evt. sammen med personen, hvordan man kan fortælle om en oplevelse på dagcenter/skole/børnehave, så personen har noget at fortælle hjemme/på bosted – noget som ikke står i kontaktbogen, eller noget som står med et hint i kontaktbogen!

Bed pårørende og personale på bosted om at gøre det samme.

Brug kommunikationssystemet til at fortælle noget

Vær rollemodel og brug personens kommunikationsmateriale til at fortælle hvad man synes om noget, at man ser der er noget galt, og finde frem til hvad der kunne være galt. Det er vigtigt at kommunikationsmaterialet bruges i naturlige situationer. At bruge støttet kommunikation skal helst give positive oplevelser. Det skal ikke bruges for personalet og omgivelsernes skyld.

Kommunikation skal være vigtig og sjovt

Undgå at presse og undgå at lave situationer, hvor man spørger ind til noget, man godt ved. Vis tillid og forventning til personen og brug kommunikationen til at få ny viden frem. Sørg for, at det er sjovt/interessant og at det skaber kommunikation.

Vis interesse

Responder på alle initiativer fra personen og giv vedkommende den rette respons. Derved støtter det forsøget på at sige noget. Var det ikke den forventede respons, ser personen hvad der sker, når man bruger det aktuelle symbol/foretager det valg. Hvis man ikke forstår hvad personen vil, så udnyt kommunikationsmaterialet til i fællesskab at finde frem til, hvad vedkommende ville fortælle.

Pauser

Husk, at der kan være behov for pauser. Personen skal have tid til at opfatte og formulere et svar. Vær opmærksom på at mange personer har en lang latenstid. Vis forventning og ikke utålmodighed. Støt evt. ved at foreslå nogle udsagn, som kan bruges i den aktuelle situation.

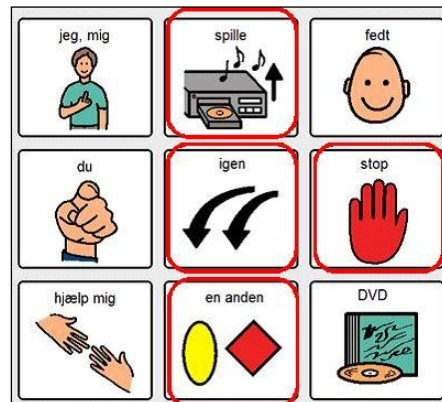
Vælg ord/formuleringer, som giver mulighed for samspil

Tænk på det sprog man bruger i kommunikations-situationen. Mange spørgsmål kan besvares med ja eller nej, og så slutter samtalen.

Brug i stedet konstateringer som:

- "Jeg har nogle DVD'er" - hold pause og peg på mulige ytringer:
- "spille" - "igen" - "en anden" - "stop".

Det giver mulighed for flere kommunikations"ture".

Tilgængelig kommunikationsmulighed

Sørg altid for at kommunikationshjælpe midlet er hos personen. Har man brug for at øve sig uden personen, så lav en kopi. Tag aldrig personens udstyr ('sprog!') fra vedkommende.

Hav altid mulighed for i situationen at tilføje nye ord og begreber som savnes i kommunikationssystemet.

3f. Vejen til succesfuld billedstøttet kommunikation

Det er vigtigt, at det nærmeste personale som kender personen kan se relevansen af kommunikation i hverdagen. Kommunikation støttet med ASK skal helst opleves som en hjælp til begge parter, ellers opgives det let, når den første interesse har lagt sig.

Støttet kommunikation skal bruges i naturlige situationer. Det er vigtigt, at det ikke kun tages frem, når talepædagogen kommer eller ved særlige lejligheder. Alle, der er i personens omgivelser, er en del af det kommunikative miljø, som skal støtte op om personens muligheder for kommunikation.

Det skal være en fælles indsats, hvor alle er med og yder deres og dermed viser et medansvar og et ejerskab for, at det skal lykkes. En klar målsætning og en klar aftale om brugen og støtten over for personen har stor betydning for succes.

At kommunikere med en person, der benytter støttet kommunikation med ASK, er altid mere tidskrævende end sædvanlig kommunikation. Det er derfor vigtigt at vurdere mulighederne og arbejde hen mod kommunikationsredskaber, som kræver mindst muligt af personen og omgivelserne. Redskaberne skal være holdbare og stabile i brug. De skal være overkommelige at lære at bruge, og de skal kræve mindst muligt af personale og omgivelserne at holde i funktionsduelig stand. Det er derfor meget vigtigt at have en ansvarlig for vedligeholdelse og opdatering af kommunikationshjælpemidler og billedmaterialer.

På nogle botilbud har man stor glæde af en "studiekreds" omkring personen, som har støtte af ASK. Studiekredsen består af personen og de nærmeste samtalepartnere. Gennem faste møder arbejder man i praksis med personens udstyr, tilretter og følger op på de behov der opstår.

At udrede og fremstille kommunikationsmaterialer for dermed at give en person et sprog med støttet kommunikation er ikke en proces, som kan afsluttes. Der vil opstå nye behov, personen får nye interesser, venner, flytter, skifter job m.m.

Kommunikation giver indflydelse på eget liv.
Kommunikation giver mulighed for udvikling.

4 YDERLIGERE INFORMATION

4.a Ordliste

Akkommodere: Øjets evne til at stille skarpt på en ting uanset hvilken afstand personen har til tingen

ASK: Alternativ og Supplerende Kommunikation

BLISS symboler: se side 54

CVI: Cerebral Visual Impairment - hjernebetinget synsnedsættelse – som oftest handler det om en manglende bearbejdningsevne eller fejlbearbejdning af det sete.

Dansk Standard: Danmarks nationale standardiseringsorganisation. www.ds.dk

Expressivt: At udtrykke det man ønsker at sige med tale eller en anden kommunikationsform.

FN' handicapkonvention: en konvention om rettigheder for mennesker med handicap. Se bilag 1

Kærneordforråd: Ord, som kan bruges generelt og i alle sammenhænge. Dækker ca. 80% af vores ordforråd. Omfatter 100-200 ord.

Medier (-klare **medier** i hele øjet). At lyset uhindret kan passere ind igennem øjets strukturer (hornhinde, linsen og glaslegemet) til nethinden.

Minspeak: særlig måde at koble symboler på en dynamisk talemaskine med brug af kerneordforråd.

Muskeltonus: muskel spænding, se side 7

Nethinden: bagerst i øjet sidder nethinden med 100 millioner sanseceller, der videresender lyset til hjernen via synsnerven, som er nerveforbindelsen mellem hjernen og øjet.

Partner Støttet Auditiv Scanning / PSAS: se side 53

PECS se side 54

Piktogrammer: Et **piktogram** er et symbol, som repræsenterer et objekt eller et begreb ved en illustration.

PODD: Pragmatisk Organiserede Dynamiske Displays. Se side 53

Pragmatiske: Ord og fraser, som har en praktisk hensigt. De skal indikere overfor samtalepartneren, hvilken kommunikativ funktion, man ønsker at udtrykke med sit budskab. F. eks.: "Der er noget galt". "Jeg vil lave noget". "Det mener jeg".

VISO/VISOudredning: Tilbud fra VISO under Socialstyrelsen om gratis specialrådgivning/udredning inden for det sociale område og specialundervisningsområdet, når den rette ekspertise ikke findes i borgerens kommune.

Østerbergs tavle: Synstesttavle med symboler. Den bruges ofte til børn, før de lærer bogstaverne. Ofte også kendt / genkendt som synstavlen med svanen, huset, bilen, skibet o.s.v.

4.b Litteratur

Forfatter	Titel
Almås, Hanne, Hovd, Torunn	Tusen ting å tenke på, Møller-Trøndelag kompetansesenter, Norge, 2010
Bjørk-Åkeson, Eva, Rydeman, Bitte, Zachrisson, Gerd, Kjellmann, Emmy	Fælles problemløsning, Hjælpemiddelinstuttet, Tåstrup. Oversættelse, 2004
Blackstone, Sarah, Pressman, Harvey Riis, Anni Medici, Edda,	Idébog til Alternativ og Supplerende Kommunikation – kreative måder at bruge det talende fotoalbum på. Dansk udgave, 2007
Blackstore, Sarah, Hunt Berg, Mary Hamon, Tina	Social Networks, oversat og bearbejdet til dansk, Vikom. Dansk udgave, 2006
Bliss, C.K. Storr, Jinny, Reich, Peter Mcnaughton, Shirley	Blissymbolordbog. Gennemillustreret med symboler og forklaringer Efter Blissymbols for use. Geelsgaard Kostskole, Virum 1983.
Bojsen, Trein, Seigneuret, Annemette, Schou, Nina	Spørg mig om noget. Partnerstøttet auditiv scanning. <i>Specialpædagogik</i> , nr. 6, 11-27. Praktiske erfaringer med partnerstøttet scanning på Rosenvængets Skole i Viborg. 2006 Folder PSAS: rosenvaengetsskole@viborg.dk
Brænde, Eirin, Halvorsen, Anne Kathrine	Fra vilje til uttrykk, metodikk for utprøvning av betjeningsutstyr for barn med omfattende motoriske vansker, Kommuneforlaget, 2003 (norsk)
Dahl Tóra, Schiøler Gunner	International klassifikation af funktionsevne, funktionsevnenedsættelse og helbredstilstand, Munksgaard, København. 2003
Ferm, Ulrika, Pilsejö, Maja S., Jöborn, Maria T.	Samtalsmatta, Svenska erfarenheter av metoden, incl. DVD Hjälmiddelsinstitutet, 2009
Freltofte, Susanne,	Udviklingsalder hos voksne udviklingshæmmede, Bakkedal, 2002
Freund, Anne Mette	Om Bliss Kommunikation
Frost, Lori, Bondy, Andres	PECS Training Manual, 2. udgave. Munksgsaard, København, 2002
Jangdin, Gunilla	Synsstimulering, den tidiga synutvecklingen, teori och praktik, SIH läromedel, 2000 (svensk)
Juhl, Annelise	Tidlig billedsymbolgenkendelse, en undersøgelse af 1-3 årige børns genkendelse og udpegning af PCS-symboler, Institut for almen og anvendt sprogvidenskab, 2001
Light, Janice, Binger, Cathy	Building communicative Competence with Individuals Who Use Augmentative and Alternative Communication, Brooks, Baltimore, 2003
Lisina, Maja	Kommunikation og psykisk udvikling fra fødslen til skolealderen, Sputnik UUSR, 1989
Lorentzen, Per	Usædvanlige børn, København, 1998
Lorentzen, Per	Fra tilskuer til deltager, Materialecentret Aalborg, 2007
Lundsten, Inger	Specialpædagogisk arbejde med mennesker med udviklingshæmning og synsproblemer, metoder, overvejelser og fysisk tilrettelæggelse, Videnscenter for Handicap og Socialpsykiatri (VIHS), 2006
Medici, Edda	Partnerstøttet Auditiv Scanning, Handikram, 2011

Nafstad, A. Rødbroe, Inge	At skabe kommunikation med døvblindfødte, Nordisk vejleder nr. 24, Dronninglund, 1999
Porter, Gayle, Kjellmann, Emmy, Medici, Edda. Dansk oversættelse	PODD Kommunikationsbøger, 2007 Teoribog og cd med skabeloner, Gistrup: Handikram, www.podd.dk
Sidenius, Bente	Børn og sprog, Hans Reitzel, 1974
Tetzchner, Stephen von, Martinsen, Harald	Alternativ og supplerende kommunikasjon, Gyldendal, Oslo, 2002
Trygg, Boel Heister	GAKK, grafisk AKK, om saker, bilder og symboler som Alternativ och Kompletterande Kommunikation, incl. DVD Södra regionens Kommunikationscentrum, 2005
Østvik, Jørn, Almås, Hanne	Trenger vi å snakke for å lære på skolen?, Møller-Trøndelag kompetansesenter, Norge, 2010

4.c Artikler, uddelingskopier, DVD'er m.m.

Forfatter	Titel
Baggesen, Kirsten Lau	Peter er svær at forstå, Døvblinde-Nyt nr. 1. 2002
Baladin, Susan	Adult Speakers' Vocabulary, 1999
Brænde, Eirin	Bildetolking og symbolforståelse, 2007
Burkhart, Linda	Partner-assisted communication, 2006
Hyverinen, Lea	Hidden Heidi, kontrastsyn testmateriale
Kristiansen, Line,	Barns betraktninger av symboler brukt I dag. Tanker omkring kartlegging av symbolforståelse, 2005
Løkkegaard, Vivi, Medici, Edda	Udvikling af en kommunikationskultur med påvirkning fra PODD for børn med generelle indlæringsvanskeligheder, DVD, dansk og engelsk udgave, 2011
Medici, Edda	Billedtolkning og symbolforståelse, Børnenetværk, 2005
Mogensen, Birgit	Rapport om effekten af et opsøgende arbejde. Oplysninger om en særlig indsats for personer med udviklingshæmning og synsproblemer på Fyn - 2005-2011. Center for Rehabilitering og Specialrådgivning, Region Syddanmark, 2012.
Musselwhite, Caroline, Burkhart, Linda	Social scripts: co-planned sequenced scripts for AAC users, 2002
Van Tatenhove, Gail,	A Starter-Set Vocabulary for Enhancement of Communication Curriculum and Functional Communication, ca. 2002
Warburg, Mette	Visual impairment in adult people with moderate, severe, and profound intellectual disability, Acta Ophthalmologica Scandinavica, 2001

4d. Hjemmesider

Adresse	Titel, indhold
http://homepage.mac.com/terryjohnmick/jafw/docs/aac_docs/StarterVocab.pdf	Artikel af Gail Van Tatenhove om kærneordforråd og funktional kommunikation ca. 2002.
http://www.lburkhart.com/	Linda Burkharts hjemmeside, hvor der er udelingskopier og artikler om PSAS, PODD og kommunikation
www.ask-loftet.no	Norsk hjemmeside med meget materiale omkring ASK
www.blissdk.dk	Bestilling af materialer m.v. omkring BLISS.
www.blissymbolics.org	International organisation for BLISS-kommunikation
www.centerforautisme.dk	Information om PECS
www.dart-gbg.org/	DART, Kommunikations- og dataressourcecenter, mange materialer bl.a. om KOMPAS til download
www.forældredialog.dk	Portal med oplysninger om skolegang og specialundervisning med mange eksempler
www.isaac.dk	Den danske afdeling af International Society for Augmentativ and Alternativ Communication
www.isaac.no	Den norske afdeling af ISAAC, under "Fagstoff" findes materiale omkring ASK
www.kc-hil.dk	Kommunikationscentret i Hillerød, information om Talking Mats i Danmark
www.lea-test.fi	Test, synsbedömning, utbildning, computerspil
www.minspeak.com/CoreVocabulary.php	Engelsk hjemmeside med henvisning til ordlister til kærneordforråd for forskellige aldersgrupper, voksne: Balladin 1999
www.podd.dk	Information og materialer om PODD
www.socialstyrelsen.dk	VIHS Videnscenter for Handicap, Hjælpemidler og Socialpsykiatri, dækker tidligere videnscentre, ASIUS, VIKOM og Hjælpemiddelinstitut (HMI)
http://sprog museet.dk/ born/ sproge t-er- minspeak-og-aac/	Beskrivelse af brug af Minspeak på skole i Kalundborg og beskrivelse af Minspeak
www.synoghoerelse.rn.dk	Institut for Syn og Hørelse, Aalborg. Rådgivning af personer med nedsat syn, hørelse og anden kommunikationsfunktion
www.talkingmats.com	Information om talking mats, hvor det er udviklet
www.tavsgruppen.dk	Information og materialer om ASK

BILAG

1 FN's Handicapkonvention

Læs hele FN's handicapkonvention her: www.dch.dk/konvention.htm

FN's Handicapkonvention - Uddrag af udvalgte dele om kommunikation

Artikel 1: Formål

Formålet med denne konvention er at fremme, beskytte og sikre muligheden for, at alle personer med handicap fuldt ud kan nyde alle menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder på lige fod med andre, samt at fremme respekten for deres naturlige værdighed. Personer med handicap omfatter personer, der har en langvarig fysisk, psykisk, intellektuel eller sensorisk funktionsnedsættelse, som i samspil med forskellige barrierer kan hindre dem i fuldt og effektivt at deltage i samfundslivet på lige fod med andre.

Præambel:

v) *anerkender* vigtigheden af, at de fysiske, sociale, økonomiske og kulturelle omgivelser, sundhed og uddannelse og **information** og **kommunikation** er tilgængelige for at gøre det muligt for personer med handicap fuldt ud at nyde alle menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder,

Artikel 2. Definitioner

I denne konvention:

omfatter "**kommunikation**" sprog, tekstvisning, punktskrift, taktil kommunikation, storskrift, tilgængelige multimedier samt skrift, lyd, klarsprog, oplæsning og forstørrende og alternative kommunikationsmåder, -midler og -formater, herunder tilgængelig informations- og kommunikationsteknologi,

omfatter "**sprog**" talesprog og tegnsprog samt andre former for nonverbalt sprog,

betyder "**diskrimination på grund af handicap**" enhver sondring, udelukkelse eller begrænsning på grund af et handicap, hvis formål eller virkning er at svække eller ophæve den ligelige anerkendelse, nydelse eller udøvelse af alle menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder på det politiske, økonomiske, sociale, kulturelle, civile eller et hvilket som helst andet område. Dette omfatter alle former for diskrimination, herunder nægtelse af rimelig tilpasning,

betyder "**rimelig tilpasning**" nødvendige og passende ændringer og justeringer, som ikke indebærer en uforholdsmæssig stor eller unødvendig byrde, når dette er nødvendigt i et konkret tilfælde for at sikre, at personer med handicap kan nyde eller udøve alle menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder på lige fod med andre.

betyder "**universelt design**" udformning af produkter, omgivelser, ordninger og tilbud, således at de i videst muligt omfang kan anvendes af alle personer uden behov for tilpasning eller særlig udformning. "Universelt design" udelukker ikke hjælpemidler til særlige grupper af personer med handicap, når der er behov derfor.

Artikel 3. Generelle principper

Konventionens principper er:

- a) Respekt for menneskets naturlige værdighed, personlige autonomi, herunder frihed til at træffe egne valg, og uafhængighed af andre personer
- b) Ikke-diskrimination
- c) Fuld og effektiv deltagelse og inklusion i samfundslivet
- d) Respekt for forskellighed og accept af personer med handicap som en del af den menneskelige mangfoldighed og af menneskeheden
- e) Lige muligheder
- f) Tilgængelighed

g) Ligestilling mellem mænd og kvinder

h) Respekt for de udviklingsmuligheder, som børn med handicap har, samt respekt for deres ret til at bevare deres identitet.

Artikel 4:

Generelle forpligtelser

1. Deltagerstaterne forpligter sig til at sikre og fremme den fuldstændige virkeliggørelse af alle menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder for alle personer med handicap uden nogen form for diskrimination på grund af handicap. Med henblik herpå forpligter deltagerstaterne sig til:

d) at afstå fra at tage del i nogen handling eller praksis, som er uforenelig med denne konvention, og at sikre, at offentlige myndigheder og institutioner handler i overensstemmelse med denne konvention.

h) at sørge for tilgængelig information til personer med handicap om mobilitetshjælpemidler, udstyr og hjælpemiddelteknologi, herunder ny teknologi, samt andre former for bistand, støttetilbud og faciliteter, handler i overensstemmelse med denne konvention,

i) at fremme uddannelse af fagfolk og personale beskæftiget med personer med handicap i de rettigheder, der anerkendes i denne konvention, således at de bedre kan yde den bistand og give de tilbud, som sikres ved disse rettigheder.

Artikel 21

Ytrings- og meningsfrihed samt adgang til information

Deltagerstaterne skal træffe alle passende foranstaltninger til at sikre, at personer med handicap kan udøve deres ret til ytrings- og meningsfrihed, herunder frihed til at søge, modtage og meddele oplysninger og tanker på lige fod med andre og ved alle former for kommunikation efter eget valg som defineret i konventionens artikel 2, herunder ved:

a) at information til den brede offentlighed gives til personer med handicap i tilgængelige formater og ved hjælp af teknologi, der er passende for forskellige typer af handicap, inden for en rimelig tid og uden yderligere omkostninger,

b) at acceptere og gøre det lettere for personer med handicap at bruge tegnsprog, punktskrift, forstørrende og alternativ kommunikation og alle andre tilgængelige kommunikationsmidler, -måder og -formater efter eget valg i samspillet med det offentlige,

c) at opfordre private udbydere af tjenesteydelser til den brede offentlighed, herunder via internettet, til at levere information og ydelser i formater, der er tilgængelige og anvendelige for personer med handicap,

d) at tilskynde massemedierne, herunder udbydere af information via internettet, til at gøre deres ydelser tilgængelige for personer med handicap,

e) at anerkende og fremme anvendelsen af tegnsprog.

Artikel 24

Uddannelse

1. Deltagerstaterne anerkender, at personer med handicap har ret til uddannelse.

Med henblik på at virkeliggøre denne ret uden diskrimination og på grundlag af lige muligheder skal deltagerstaterne sikre et inkluderende uddannelsessystem på alle niveauer samt livslang læring, der tager sigte på:

a) at opnå menneskets fulde personlige udvikling og erkendelse af dets værdighed og selvværd samt at styrke respekten for menneskerettigheder, grundlæggende frihedsrettigheder og den menneskelige mangfoldighed,

b) at personer med handicap udvikler deres personlighed, evner og kreativitet såvel som deres psykiske og fysiske formåen fuldt ud,

c) at gøre det muligt for personer med handicap effektivt at deltage i et frit samfund.

2. Ved virkeliggørelsen af denne rettighed skal deltagerstaterne sikre:

a) at personer med handicap ikke udelukkes fra det almindelige uddannelsessystem på grund af handicap, og at børn med handicap ikke udelukkes fra gratis og obligatorisk grundskoleundervisning eller fra undervisning på mellemtrin på grund af handicap,

b) at personer med handicap har adgang til en inkluderende og gratis grundskoleundervisning og undervisning på mellemtrin af høj kvalitet på lige fod med andre i det samfund, hvor de bor,

- c) at der foretages en rimelig tilpasning ud fra den enkelte persons behov,
- d) at personer med handicap får den nødvendige støtte i det almindelige uddannelsessystem til at lette deres effektive uddannelse,
- e) at der ydes effektive individuelle støtteforanstaltninger i omgivelser, der giver størst mulig akademisk og social udvikling i overensstemmelse med målet om fuld inkludering.

3. Deltagerstagerne skal gøre det muligt for personer med handicap at lære livs- og socialt udviklende færdigheder for at lette deres fulde deltagelse i uddannelse og som medlemmer af samfundet på lige fod med andre. Med henblik herpå skal deltagerstaterne træffe passende foranstaltninger, herunder:

- a) fremme indlæringen af punktskrift, alternative skriftformer, forstørrende og alternative kommunikationsmåder, -midler og -formater samt orienterings- og mobilitetsfærdigheder og fremme støtte fra ligestillede og mentorer,
- b) fremme indlæringen af tegnsprog samt fremme døvesamfundets sproglige identitet,
- c) sikre, at undervisningen af blinde, døve eller døvblinde personer, i særdeleshed børn, gives på det sprog og de kommunikationsmåder og med de kommunikationsmidler, som er mest passende for den enkelte, og i omgivelser, der giver størst mulig boglig og social udvikling.

4. Som bidrag til at sikre virkeliggørelsen af denne ret skal deltagerstaterne træffe passende foranstaltninger til at beskæftige lærere, herunder lærere med handicap, som har kompetence i tegnsprog og/eller punktskrift, og til at uddanne fagfolk og personale, som arbejder på alle niveauer i uddannelsessystemet. Denne uddannelse skal omfatte handicapbevidsthed og anvendelse af passende forstørrende og alternative kommunikationsmåder, -midler og -formater samt undervisningsmetoder og -materialer til støtte for personer med handicap.

Succesfuld billedstøttet kommunikation

Vi ønsker alle at kunne støtte vores pårørende og de borgere, vi arbejder for, på den bedste måde, så vi opnår samspil og kommunikation, men oplever at det ikke altid lykkes.

I dette hæfte er der baggrundsviden om:

- Syn, kommunikation og funktionsnedsættelse
- Ideer og metoder til at lette kommunikationsudfordringer
- Brug af billeder og symboler
- Ideer og metoder til brug af billeder og symboler
- Lavteknologiske og højteknologiske kommunikationsløsninger
- At komme i gang med kommunikationen
- Hvor kan man få mere viden

God læselyst og inspiration til alternativ og supplerende kommunikation!

Om forfatterne:

Edda Medici, uddannet ergoterapeut, speciallærer, VIKOM uddannelse og 1. år af uddannelse i Alternativ og Supplerende Kommunikation (ASK) i Norge. VISO specialist. Mange års erfaring med billedkommunikation og kommunikationshjælpemidler til personer med multiple funktionsnedsættelser. Medlem af TAVSgruppen (Tværfaglig Arbejdsgruppe Vedr. Sprog og kommunikation, Nordjylland). Underviser i emner med relation til kommunikation og syn.

Karin Rask, uddannet lærer, speciallærer samt Synsfaglig uddannelse (ADL- og mobility-instruktør) fra Institut for Blinde og Svagsynede. Mange års erfaring med specialundervisning og synskonsulentarbejde inden for dette hæftes målgruppe. Medlem af TAVSgruppen. Underviser i emner med relation til kommunikation og syn.

Kirsten Baggesen, uddannet øjenlæge, Ph.d. Mange års erfaring med synsundersøgelser af børn, unge, voksne og ældre med udviklingshæmning, medfødt døvblindhed eller multiple funktionsnedsættelser, dvs. personer, der ikke har forudsætninger til at deltage i en almindelig synsundersøgelse hos en praktiserende øjenlæge.

Inger Lundsten, uddannet socialpædagog, synsfagligt grundmodul fra Institut for Blinde og Svagsynede og oplæring på Institut for Syn og Teknologi. Mange års erfaring fra arbejde på bo- og dagtilbud for personer med moderat til svær udviklingshæmning. 2004-2011 arbejdet med efteruddannelse, webside, landsdækkende netværk og nyhedsbreve for den landsdækkende indsats for udviklingshæmmede med synsnedsættelse - det daværende ASIUS. I 2011 blev ASIUS en del af Socialstyrelsens *Videnscenter for Handicap og Socialpsykiatri*.